

Antanas Kazakauskas – koliažinių kompozicijų ir dizaineriškų XX a. 7–8 deš. knygų rūbų kūrėjas

Karolina Jakaitė

Vilniaus dailės akademijos

Dailėtyros institutas

Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

karolina.jakaite@vda.lt

——— Straipsnyje pristatomas iki šiol beveik netyrinėtas Antano Kazakausko XX a. 7–8 deš. apipavidalintų knygų dizainas. Šį tyrimą inspiravo pažintis su pačiu autoriumi ir galimybė susipažinti su asmenine jo apipavidalintų knygų rūbų – aplankų ir viršelių – kolekcija, taip pat su jo namų biblioteka, sovietmečiu prenumeruotais užsienio žurnalais ir specializuoto pobūdžio leidiniais¹. Analizei pasitelkti 7–8 deš. šaltiniai ir grafinio dizaino pavyzdžiai, interviu metu išsakytos autoriaus mintys². Tyrimo metu buvo analizuojami Kazakausko kūrybos proceso ypatumai, atsekant koliažų kūrimo principus, citavimo ir apropiacijų atvejus, tipografinius eksperimentus, siekiant juos vertinti kontekstualiai, remiantis Lietuvos ir užsienio tyrėjų įžvalgomis. Kazakauskas pristatomas kaip pirmasis diplomuotas grafinis dizaineris, todėl vartojami dizaino laukui artimi terminai ir prieiga, atkreipianti dėmesį į novatoriškus knygų konstravimo sprendimus.

Reikšminiai žodžiai: sovietinis knygų dizainas, fotokoliažas, popartas, postmodernizmas, apropiacija, šveicarų tipografika.

1 Už šią galimybę straipsnio autorė dėkinga dailininko artimiesiems – Vidai Valeckaitei ir Žygimantui Augustinui.

2 Remiamasi autorės interviu su A. Kazakausku: 2013 09 04, 2015 10 09, 2018 04 13, visi Vilniuje, du iš jų jo namuose, buvusioje studijoje; jų garso įrašai saugomi.

Pirmasis taikomosios grafikos diplomantas

Antaną Kazakauską (1937–2019) galime pavadinti vienu iš tų *nežinomy, neatrastų* XX a. 7–8 deš. skirtingose grafikos srityse kūrusių autorių. Tarp jų pirmiausia patenka to meto taikomosios grafikos kūrėjai, taip sovietmečiu buvo vadintas grafiniam dizainui priskiriamas platus kūrybos laukas, kuris tikrai buvo ir dar tebėra pamiršta teritorija. „Smulkioji grafika ir kita reklaminė produkcija yra dalinai arba visai nedatuota, nežinomi projektų ir fotografijų autoriai, spaustuvės,“ – dar 2008 m. pastebėjo menotyrininkė Eglė Jaškūnienė³, turėdama omeny pakuočių, etikečių, reklaminių leidinių, įvairių gamyklinių brošiūrų kūrybos ir leidybos atvejus. Nuo to laiko pasipildė tam tikri šių sričių tyrimai, leidžiantys identifikuoti kai kuriuos kūrėjus⁴, tačiau juos dar tikrai galima tęsti bei plėtoti. Tai įmanoma pasitelkus archyvinius tyrimus, bet labiausiai sakytinę istoriją ir asmeninius archyvus, jei jie išsaugoti ir prieinami.

Kazakausko pristatymas neatsitiktinai pradedamas nuo taikomosios grafikos, nes jis yra dabartinės Vilniaus dailės akademijos Grafikos katedros absolventas, tapęs pirmuoju 7 deš. naujai įvestos pramoninės grafikos specializacijos diplomantu. Į tuometinio Lietuvos SSR valstybinio dailės instituto (toliau – Instituto) grafikos studijas įstojo 1955 m., o baigė 1962 m. kartu su Rasa Dočkute, Arvydu Každailiu, Laimute Puodžiūnaite-Ramoniene, Albinu Načiuliu, J. Strašunsku. Kazakausko sukurtų baigiamųjų kūrinių sąrašė: reklaminis plakatas *Gerk lietuvišką alų*, 5 cigarečių pakelių etiketės, 7 degtukų dėžučių etiketės, 2 saldinių įpakavimai, meniu, *Palangos* degtinės ir *Benediktino* likerio etiketės⁵. Baigiamajam darbui vadovavo profesorius Vytautas Jurkūnas (1910–1993). Tokią informaciją pavyko atrasti 1965 m. Instituto kataloge, deja, be Antano Kazakausko diplominio darbo iliustracijų. Menotyrininkė Laimutė Cieškaitė, vėliau būtent dizaino istorijos tyrimų srityje specializavusis autorė, 1962 m. *Literatūroje ir mene* išspausdintame straipsnyje iš rublikos „Aukštąją mokyklą paliekant“ atskira pastraipa aprašė jo pateiktus reklaminius projektus:

3 Eglė Jaškūnienė, „Grafika ir fotografija. Integracijos pradžia „atlydžio“ laikotarpiu Lietuvoje“, in *Vilniaus fotografijos mokykla. Tęstinumo ir naujų strategijų problemos*, sud. Margarita Matulytė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008), 156.

4 Audrius Klimas, *Lietuvos prekių ženklai. Istorija, funkcija, klasifikacija* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009); Juozas Galkus, *Lietuvos plakato istorija* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015); Vytis Ramanauskas, *Alumi neprekliaujame – išjungtas vanduo* (Vilnius: Mirabilis, Dirva, 2019).

5 *LTSR Valstybiniam dailės institutui 25: jubiliejinė dailės paroda* (Vilnius: LSSR dailės muziejus, 1965), 21.

Reikalingą temą pas mus gerokai apleistos reklaminės grafikos srityje pasirinko A. Kazakauskas. Diplomantas Valstybinei komisijai pateikė eilę reklaminių plakatų, etikečių, dėžučių, valgiaraščio pavyzdžių. Ir viskas atlikta su dideliu skoniu, saiku, o kartu spalvingai ir dekoratyviai. Norėtusi pageidauti, kad šie diplomanto darbai paplistų ir masiniais tiražais, kas priklauso jau nuo atitinkamų gamybinių bei prekybinių organizacijų.⁶

Cieškaitė itin taikliai apibūdino Kazakausko stilių – „su dideliu skoniu, saiku, o kartu spalvingai ir dekoratyviai“. Pats Kazakauskas šio pirmojo pramoninės grafikos specializacijos diplomo nebuvo linkęs sureikšminti, kaip ir kitų savo kūrybos aspektų, ypač reklamos srityje, kurioje praktiškai nedirbo. O užklaustas apie tai trumpai pakomentavo: „taip, toks anekdotas: buvau pas Jurkūną normalus grafikas, paskiau bėgau nuo kariuomenės, metus simuliavau, grįžęs pripaišiau kažkokių niekelių, priklijavau ir taip pa-baigiau.“⁷ Tačiau būtent šis pačiam autoriui nelabai rimtai atrodeš faktas, praėjus beveik pusšimčiui metų, jį naujai sugražins į grafinio dizaino lauką, ypač jo recepciją⁸.

Kazakausko knygų rūbai – superviršeliai ir viršelių iškarpos

Šio straipsnio pagrindinis tyrimo objektas yra Kazakausko knygų dizainas, sritis, kurioje jis darbavosi kiek nuosekliau nei reklamoje. Nuo 1960 m. per keletą dešimtmečių jis apipavidalino per 90 lietuvių ir užsienio rašytojų knygų⁹. Dar studijuodamas pradėjo bendradarbiauti su Valstybine grožinės literatūros leidykla, kuri nuo 1964 m. tapo „Vaga“. Šios leidyklos knygų yra apipavidalinęs daugiausia, tačiau taip pat dirbo ir prie „Minties“ bei „Mokslo“ leidyklų knygų dizaino.

6 Laima Cieškaitė, „Su palete į gyvenimą“, *Literatūra ir menas* (VII.27, 1962), 1.

7 Autorės interviu su Antanu Kazakausku, Vilnius, 2013 09 04.

8 Būtent šį faktą, kad Antanas Kazakauskas yra laikomas pirmuoju taikomosios grafikos specialistu pirmą kartą išgirdau iš Kęstučio Gvaldos pirmojo interviu metu (2008 03 06), tik pradėjusi rinkti medžiagą apie XX a. 6–8 deš. Lietuvos grafinį dizainą; daugiau žr. Karolina Jakaitė, „Lietuvos grafinis dizainas XX a. 6–8 deš.: tarp nacionalumo ir internacionalumo“ (daktaro disertacija, vadovė doc. dr. L. Jablonskienė, [rankraštis] Vilniaus dailės akademija, 2012).

9 Kazakausko apipavidalintų knygų sąrašas pateikiamas straipsnio prieduose. Pavyko identifikuoti 94 leidinius, remiantis jo asmeniniame archyve rasta vizualine informacija ir peržiūrėjus XX a. 7–8 deš. leistas knygas, jose nurodytus viršelių autorius ir knygų dailininkus. Šis sąrašas, tikėtina, dar nėra galutinis ir gali būti papildytas vienu kitu įrašu. Taip pat galima pastebėti, kad tai nėra didelis skaičius, jeigu lyginsime su to paties laikotarpio bei panašios kartos knygų dailininkais, pavyzdžiui, Vytautas Bačėnas, Bronius Leonavičius, Arvydas Každailis ar Kastytis Leonas Skromanas apipavidalino šimtus knygų.

1.

A. Kazakausko knygų rūbai, išsaugoti dailininko asmeniniame archyve, Karolio Milaševičiaus nuotrauka

The 'book clothes' by Kazakauskas, preserved in his personal archive

Nors Kazakauskas nebuvo linkęs saugoti ir archyvuoti savo kūrybos, netgi nepasirašinėjo ir nedatavo savo autorinių grafikos kūrinių, tačiau darbą knygų meno ir dizaino srityje, intensyviausiai kurtą 7–8 deš., visgi vertino. Apie tai yra užsiminęs interviu metu, apie tam tikrą svarbą liudija ir iki šių dienų keliuose stalčiuose išsaugota daugybė knygų viršelių ir jų aplankų iškarpų [1 il.]. Kai kurių knygų po kelis vienodus egzempliorius, vieni sukarpyti pagal viršelio proporcijas, kiti išsaugoti kaip dvigubi *atvartai* – tiesiai iš spaustuvės. Neperlenkti, išskleisti jie leidžia naujai pamatyti kompoziciją, atsekti ritmus ir sąskambius. Taip saugomus ir tokių formatų knygų rūbus galime pamatyti tik knygų kūrėjų arba leidėjų kolekcijose.

Šis palyginimas su rūbais, drabužių konstravimu, mados dizainu dažnai sutinkamas knygos meno, ypač senosios knygrištytės, temų aprašymuose, taip pat ir šiuolaikinės tipografijos studijose. Viršeliai dažnai vadinami knygos drabužiais arba apdarais. Štai, pavyzdžiui, skambi Gedimino Pempės, vieno iš lietuviškos knygos kaligrafinės tradicijos apipavidalinimo

meistrų, citata „viršelis – tarsi marškiniai ar švarkas knygai, ir tu turi jį pasiūti“¹⁰ arba aprašymas iš Antano Kazakausko apipavidalintos knygos *Šimtas knygos mįslių*:

Dažnai knygos, ypač grožinės literatūros kūrinio, viršelis aplenkta iliustruotu aplankalu (superviršeliu). Ryškus ir įdomus jo šriftas, piešinys, spalva patraukia prie knygos. Aplankalo kraštuose dažnai randame ir trumpą žodį, supažindinantį su knygos autoriumi. Jo vaidmuo įvairiopas – reklaminis, informacinis, taip pat ir estetiškas. <...> Knygos drabužį dabar gamina mašinos. Kiekviena knyga išleidžiama su viršeliu, o storesnė aprenkiama apdarais.¹¹

Šiame straipsnyje rūbų modeliavimui artimas sąvokas bei *konstruktyvios, dizaineriškos* analizės prieigą visų pirma inspiravo pažintis su asmeniniu Kazakausko archyvu. Ne tik tie stalčiai, kurie iš tiesų prašosi palyginimo su sulankstytais rūbais, bet taip pat kelios su pačiu juo susijusios aplinkybės. Jau vien žvilgterėjus į Kazakausko knygų viršelius, iškart galima pastebėti, kad jis dirbo koliažo principu, o žirkklės, liniuotės, įvairūs rėžtukai bei peiliukai buvo pagrindiniai jo darbo įrankiai. Autorius mėgo ir patį žirklių motyvą, kurį įkomponuodavo ir į kai kurias grafikos kompozicijas. Čia taip pat galima įvesti ir vieną biografinę paralelę, pasakant, kad Kazakausko tėvas buvo siuvėjas, kaip jis pats yra įvardijęs: „kriaučius arba, šiuolaikiniais žodžiais tariant, dizaineris“. Tad konstravimo prieiga, iš pradžių pasirinkta intuityviai, vėliau jai ieškota atsvaros siekiant išanalizuoti patį kūrybos procesą. Tokios prieigos artimumą liudijo ir kai kurie vertinimai, pavyzdžiui, dedikacija, skirta tik pradėjusiam kurti knygos dailininkui, įrašyta poeto Vacio Reimerio 1962 m. knygoje *Pilnaties ratas*, irgi turėjusi palyginimą su rūbų dizainu:

Antanui Kazakauskui
su nuoširdžiu padėkos jausmu
už lakų knygos „rūbą“.

¹⁰ Gediminas Pempė (Kaunas: Naujasis lankas, 2011), 34.

¹¹ Genovaitė Raguotienė, *Šimtas knygos mįslių* (Vilnius: Vaga, 1974), 216, 222.

Iš tiesų daug Kazakausko apipavidalintų knygų buvo „aprengtos“ tais viršutiniais rūbais, turėjo aplankalus, vadinamuosius superviršelius. Būtent viršelio aplankas, kaip yra pastebėjusi Giedrė Jankevičiūtė, rašydama apie Telesforo Kulakausko knygų dizainą, dažnai buvo pagrindinis dailininko saviraiškos laukas, kad ir koks nepatvarus bei trumpaamžis¹² jis būtų.

Rašant šį straipsnį buvo naudotasi dviem šaltinių grupėmis – viršeliais, aplankais ir grafinio dizaino eskizais (daugiausia to paties laikotarpio atvirukų projektais, bet taip pat grafinio dizaino eskizinėmis kompozicijomis, kai kurios iš jų vėliau buvo naudojamos ir knygų dizaine), kurie išsaugoti Kazakausko asmeniniame archyve¹³. Antrajame etape buvo pasitelktos ir spausdintos dailininko apipadavidalintos knygos, analizuojant knygų architektoniką, jas vartant, skaitant, ieškant sąsajų su turiniu. Kai kurios iš knygų buvo iš jo asmeninio archyvo su įrašais ir dedikacijomis, kitos – paskolintos iš bibliotekų fondų ir senų knygų platformų. Tad, jei pirmieji knygų rūbai buvo tarsi nauji, lyg tiesiai iš spaustuvės, kiti – jau kiek „panešioti“. Nes nedaug atrasime knygų, kurios praėjus penkiasdešimčiai ir daugiau metų, ypač ieškant jų bibliotekose arba knygų mainų platformose, būtų išsaugojusios tuos „viršutinius rūbus“. Dažniausiai jie jau bus pasimėtę, susidėvėję, praradę savo pirminę formą ar spalvą, tačiau labai pagyvinantys patį knygos vartymo, skaitymo ir įsijautimo ritualą, kurį kūrė ir konstravo knygos dailininkas.

Šio straipsnio tikslas – kontekstualiai išanalizuoti Kazakausko XX a. 7–8 deš. sukurtų knygų rūbų – jų aplankų, viršelių ir kitų svarbių knygos *konstrukcinių* elementų komponavimo principus, ieškant jam būdingų stiliaus kodų. Formuluojuojant kontekstinius vertinimus, siekta atliepti 6–7 deš. Rytų Europos grafinio dizaino tyrimų tendencijas¹⁴, ypač pasirenkant citavimo ir apropijavimo terminus, kuriuos linkę vartoti šias

12 Giedrė Jankevičiūtė, *Telesforas Kulakauskas (1907–1977)* (Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2016), 216.

13 Atidesnis susipažinimas su Kazakausko knygų dizainu įvyko jau po dailininko mirties, rengiant jo atminimui dedikuotą nedidelę koliažinės knygų grafikos ekspoziciją, kuri buvo pristatyta 2020 m. Vilniaus knygų mugėje „Knygų šalies“ (dail. Sigutė Chlebinskaitė) erdvėje (kuratoriai J. Balčikonis ir K. Jakaitė).

14 Benoît Buquet, „Roman Cieslewicz et le visage: de l'effervescence pop à sa disparition“, in *Visage et portrait, visage ou portrait* [online] (Nanterre: Presses universitaires de Paris Nanterre, 2010), 35–47; David Crowley, „Pop Effects in Eastern Europe under Communist Rule“, <https://faktografia.com/2014/01/26/pop-effects-in-eastern-europe-under-communist-rule/>; David Crowley, „Applied fantastic (on the Polish Women's League magazine *Ty i Ja*)“, <https://faktografiadotcom.files.wordpress.com/2011/09/tyija-crowley.pdf>.

tendencijas analizavę Piotras Piotrowskis¹⁵ ir Davidas Crowley'is. Straipsnyje taip pat pasitelkiamos lietuvių dailėtyrininkų naujausios sovietmečio dailės interpretacijos¹⁶, knygų dizaino studijos ir tyrimai¹⁷, remiamasi juose pateiktomis įžvalgomis. Tyrimo uždavinius padiktavo koliažo technikos ypatumai, siekiant atsekti Kazakausko kompozicijų pirminius šaltinius.

Fragmentiška Kazakausko apipavidalintų knygų recepcija: pasitraukimas į gamtą ir eksportinis katalogas

Kiek Kazakauskas, kaip knygų kūrėjas, buvo pastebėtas sovietmečiu? 1966 m. išleistame viename solidžiausių knygos menui skirtų albumų *Knyga ir dailininkas* jis buvo pristatytas tarp 63 lietuvių knygos dailininkų. Šio leidinio sudarytojo Antano Gedmino apibūdintas kaip autorius, kurio sukurtiems knygų viršeliams būdingas „dekoratyvumas, labai savita stilizavimo maniera, ryškiai išskirianti jį iš kitų dailininkų“¹⁸. Taiklus, kartu daug žadantis apibūdinimas, nors tuo metu jis buvo apipavidalinęs vos keliolika knygų, o minėtame leidinyje buvo publikuoti 6 jo kurti viršeliai. 1969 m. Kazakausko stilius, išsiskiriantis raiškiu vaizdingumu, buvo pastebėtas apžvalginiam to meto Lietuvos knygos menui skirtame straipsnyje, publikuotame sąjunginiame žurnale *Dekorativnoje iskusstvo SSSR*¹⁹.

1978 m., praėjus geram dešimtmečiui (1966–1978), per kurį Kazakauskas knygų dizaino srityje dirbo bene intensyviausiai, apipavidalino arti pusšimčio knygų, tačiau rengiant respublikinę knygos meno parodą ir leidžiant jos katalogą, jo tarp pristatytų autorių nebuvo, nors įžanginiame

15 Piotr Piotrowski, „Why Were There No Great Pop Art Curatorial Projects in Eastern Europe in the 1960s?“, in *Art in Transfer in the Era of Pop*, ed. Annika Öhrner (Stockholm: Södertörn University, 2017), 21–35.

16 Erika Grigoravičienė, „Modernizacija, (post)modernizmai, naujasis modernizmas: Lietuvos dailės nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos istorijos sąvokos“, in *Acta Academiae Artium Vilnensis 95* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019), 53–85.

17 Giedrė Jankevičiūtė, „Children's Book Illustration during the 1960s and 1970s“, in *Illustrarium: Soviet Lithuanian Children's Book Illustration* (Vilnius: International Cultural Programme Centre, 2011), 34–148; Jolita Liškevičienė, „Children's Book Illustration and the Stagnation of the Brezhnev Era“, in *Illustrarium: Soviet Lithuanian Children's Book Illustration* (Vilnius: International Cultural Programme Centre, 2011), 148–167; Giedrė Jankevičiūtė, „Swinging starties sovietų Lietuvos vaikų knygų iliustracijose“, *Acta Academiae Artium Vilnensis 83* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016), 109–133; *Hei, poparte! Lietuvos grafikų kūryba XX a. 7–8 dešimtmečiais* (Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2020).

18 *Knyga ir dailininkas*, sud. Antanas Gedminas, Rimtautas Gibavičius (Vilnius: Vaga, 1966), 56.

19 Алфонсас Аугайтис и Арвидас Каждайлис, „Книга как зрелище“, *Декоративное искусство*, nr. 136 (1969): 40–41.

Irenos Žemaitytės-Geniušienės katalogo tekste jis paminėtas tarp sėkmingai dirbančių šios srities dailininkų²⁰, kurių apipavidalintos knygos pasižymi „aukšta profesine kultūra ir rinktinu skoniu“²¹. Pastarąjį nedalyvavimą vienoje pagrindinių to laikotarpio knygos menui skirtų parodų galima bandyti paaiškinti paties Kazakausko pasirinkta kūrybinės „saviizoliacijos“²² strategija. Tokios sąvokos jis, žinoma, nevartojo, tačiau ne kartą minėjo norą *nesiafišuoti, atsiriboti, nutolti ar pasitraukti*. Jis siekė, kiek tai buvo įmanoma, labiau izoliuotis nuo ideologizuoto oficialiosios sovietmečio dailės pasaulio. Nors savo studijoje kūrė itin modernios plastinės kalbos lakštinę grafiką, pasirinko jos beveik neviešinti. Nėra surengęs nė vienos personalinės parodos, vos keletą įrašų galima atsekti apie jo sukurtus ir grupinėse parodose eksponuotus grafikos kūrinius. Nuo didžiųjų leidyklų pasitraukė į „tylią“ *Mūsų gamtos* redakciją. Kaip yra pastebėjęs istorikas Arūnas Streikus, *Mūsų gamta* priklausė „Periodikos“ susivienijimui, o šie „bent formaliai buvo pavaldūs LSSR Valstybiniam leidyklų, poligrafijos ir knygų prekybos komitetui, o ne partinėms struktūroms, o ypač tai, kad jie nebuvo dotuojami iš biudžeto, teoriškai suteikė jiems daugiau savarankiškumo.“²³ Šioje redakcijoje Kazakauskas dirbo ilgiausiai – net 29 kūrybinio darbo metus buvo meniniu redaktoriumi (1965–1996)²⁴ – kurdamas žurnalo vizualinį identitetą, jį atnaujindamas, metai iš metų maketuodamas kas mėnesį pasirodantį gamtai skirtą periodinį leidinį²⁵.

Pradėjęs dirbti *Mūsų gamta* redakcijoje, nuo knygų dizaino visiškai neatsiribojo, jis beveik nuolatos imdavosi šios srities grafinio dizaino užsakymų. Tai buvo tam tikras papildomas pajamų šaltinis. Tačiau ne tik

20 Paminėtas šalia V. Armalo, S. Chlebinko, V. Grušeckaitės, A. Každailio, B. Leonavičiaus, K. Skromano: *Respublikinė knygos meno paroda* (Vilnius: Vaga, 1978), 14.

21 Irena Žemaitytė-Geniušienė, *Respublikinė knygos meno paroda* (Vilnius: Vaga, 1978), 14.

22 Atrasti kai kurias įžvalgas ir terminus (*saviizoliacija, pasitraukimas į gamtą, aplinkos fonas (pagal Zoom)*) pasufleravo COVID-19 pandemine situacija. Pranešimas buvo rengiamas 2020 m. pavasarį paskelbto pirmojo karantino metu, kai neveikė jokios bibliotekos, muziejai ar archyvai. Straipsnio rengimo baigiamieji darbai irgi vyko itin griežto karantino metu (2020 m. lapkričio mėn. – 2021 m. vasario mėn.).

23 Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje* (Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018), 223.

24 Su kelių metų pertrauka (1971–1973) dirbo „Minties“ leidyklos meniniu redaktoriumi, yra apipavidalinęs šios leidyklos knygų.

25 Už žurnalo *Mūsų gamta* meninį apipavidalinimą yra pelnęs ne vieną diplomą (1966–1967 m. antro laipsnio sąjunginį; 1968 m. antro laipsnio sąjunginį; 1969 m. pirmo laipsnio sąjunginį; 1970 m. pirmo laipsnio sąjunginį). Už knygas, autorius paminėjęs 2 diplomus: 1965 m. pirmo laipsnio respublikinį ir 1966 m. antro laipsnio respublikinį. Šaltinis – 1974 m. ranka surašyta charakteristika, išsaugota A. Kazakausko šeimos archyve.

tai, įtakos turėjo dar kelios reikšmingos aplinkybės. Dirbdamas neetatiniu leidyklų dailininku, jis turėjo šiek tiek didesnę pasirinkimo laisvę (kuri jam buvo itin svarbi): tai galimybė rinktis apipavidalinti labiau norimą knygą, tą, kuri jį patį dėl vienokių ar kitokių priežasčių domintų, patiktų tematika, sietų tam tikras ryšys su knygos autoriumi arba atsivertų galimybė eksperimentuoti. Pastarasis faktorius Kazakauskui turbūt buvo svarbiausias realizuojant vieną ryškiausių 7 deš. tipografinių eksperimentų. Tai šešiasdešimties puslapių katalogas *Lithuania London 68*²⁶, skirtas 1968 m. Londone rengtai sovietinei parodai. Katalogas atliepė Šaltojo karo modernumo lenktynių įtampas, išsiskyrė itin modernia tipografija, artima šveicarų tradicijai, tačiau kaip eksportui skirtas leidinys, išleistas anglų kalba, sovietiniais metais liko beveik nepastebėtas. Jame nebuvo nurodyta nė autorystė, leidinį buvo matę vos keli dailininko kolegos, tačiau kaip privalomas egzempliorius jis buvo išsaugotas Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos fonduose.

Būtent ši nedidelė knygelė sugražino Kazakausko pavardę į šiandieninį Lietuvos grafinio dizaino lauką. Išskirtinį šio leidinio dizainą pirmą kartą po beveik pusės amžiaus įvertino Eglė Jaškūnienė, nors autorius tą kartą vėl liko tiksliai neįvardytas²⁷. Šio leidinio dizaino tyrimai buvo tęsiami²⁸, po kelerių metų Kazakauskas pats patvirtino šios knygelės autorystę²⁹, katalogas buvo perleistas kaip mokslo šaltinis³⁰ ir pristatytas parodoje³¹. Vienas inovatyviausių šios knygelės kodų, o kartu postmodernistinių gestų, buvo kitų lietuvių knygų dailininkų citatų įkomponavimas: jis įterpė Rimtauto Gibavičiaus, Domicelės Tarabildienės, Vytauto Jurkūno, Algirdo

26 Kazakauską atlikti šį užsakymą pakvietė paviljono dizaineris ir architektas Tadas Baginskas.

27 Netiksliai įrašyta ir pati dailininko pavardė – Antanas Kazlauskas; žr. Jaškūnienė, „Grafika ir fotografija“, 161.

28 Karolina Jakaitė, „Lietuvos paviljonas Londono parodoje 1968 m.“, *Menotyra*, nr. 4 (2013): 302–323; Karolina Jakaitė, „The Lithuanian Pavilion at the 1968 London Exhibition“, trans. Jurij Dobriakov, *Art in Translation*, no. 7, Issue 4 (2015): 520–551, <https://doi.org/10.1080/17561310.2015.1108035>; Marija Drėmaitė, „Die Maske des West-lichen: Sowjetlitauen in Selbstdarstellungen“, in *Fortsetzung folgt: im Zuge der Moderne: ein Jahrhundert Litauen, 1918–2018*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys (Vilnius: Lithuanian Culture Institute, 2017), 61–71.

29 2013 m. įvykusio susitikimo metu Kazakauskas surado išsaugotą savo asmeninį katalogo egzempliorių.

30 *LITHUANIA LONDON 68*, sud. Karolina Jakaitė (Vilnius: VDA, Lapas, 2018).

31 Parodoje *Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odiseja* (kuratoriai Julijus Balčikonis ir Karolina Jakaitė) Nacionalinėje dailės galerijoje 2018 m.; išanalizuotas mokslo studijoje Karolina Jakaitė, *Šaltojo karo kapsulė: lietuvių dizainas Londone 1968* (Vilnius: Lapas, 2019).

Steponavičiaus iliustracijų fragmentus, taip pat garsių fotografų³² vaizdus, juos kadruodamas ir žaismingai komponuodamas. Reikia pastebėti, kad atsirinkdamas citatas, pasitelkė ryškų stilių turinčius autorius, taip pabrėždamas savo veiksmo sąmoningumą ir intencionalumą. Kurdamas dinamiškas kompozicijas dailininkas darbavosi žirkklėmis, šio proceso detalesnė analizė paskatino ir kituose knygų dizaino koliažuose pabandyti atsekti pirminius citatų šaltinius, apropriacijų atvejus ir atsikartojimus. Tai tapo vienu iš šio tyrimo uždavinių.

Pirmosios nedidelio formato knygelės ir konstruktyvistinis lūžis

Jau pirmuosiuose, nors ir fragmentiškuose, Kazakausko knygų dizaino vertinimuose buvo pabrėžiamas jo sukurtų knygų išskirtinis stilius, vaizdingumas, dekoratyvumas, savita stilizavimo maniera. Kaip formavosi šio menininko knygų dizaino stilius? Vartant Kazakausko archyve išsaugotas knygas iš ankstyvojo laikotarpio (1961–1967), detalesnei analizei norisi atsirinkti šešias to paties formato knygas: *Septyni šienpjoviai* (1961), *Maŭckuiŭ жык* (1966), *Mirties kvieslys* (1966), *Audra, pušis ir mano aviliai* (1967), *Antivandenė* (1967), *Tarzano mirtis* (1967). Jas galima pavadinti kišeninėmis – tai vienas iš klasikinių knygos formatų (11,5 × 17). Visos šios knygelės turi superviršelius. Dvi iš jų – tai Vytauto Bložės *Septyni šienpjoviai* ir Rimanto Budrio *Audra, pušis ir mano aviliai* turi priklijuotus aplankus. Tai rečiau sutinkamas įrišimo būdas, leidžiantis ilgiau išsaugoti knygos superviršelį, kuris tarsi rūbas visada liks neatskiriamas nuo knygos kūno. Abi jos turi autorių įrašytas dedikacijas knygos dailininkui³³, o atskleidus jų aplankalus, vienspalviuose viršeliuose įkomponuoti minimalistiniai lino raižinių įspaudai – lyg grafikos miniatiūros, atspausdintos ant šiek tiek kietesno popieriaus.

Visas šešias knygas jungia ne tik formatas, bet tas pats koloritas, kurį galima įvardyti kaip vieną iš Kazakausko stiliaus kodų. Tai kontrastingi baltos, raudonos ir juodos spalvų deriniai, ypač mėgti konstruktyvistų. Kai kuriose kompozicijose jie itin išgryninti, kitose – šiek tiek pajvairinti, vietoj klasikinės raudonos įvedus ryškią rožinę arba kartais dar kokią vieną papildomą spalvą. Pradėkime nuo pajvairinto spalvinio derinio. Tai Vytautės

32 Fotografijų autoriai – Mauša Fligelis, Zinas Kazėnas, Romualdas Rakauskas, Antanas Sutkus, Leonas Teiberis ir Julius Vaicekauskas – buvo surašyti katalogo galiniame puslapyje.

33 Vytauto Bložės dedikacija Antanui kaip „pirmajam savo dailininkui“ (1961) ir Rimanto Budrio įrašas: „Šaunaus paukščio sutvėrėjui ir nupiešėjui, Antanui“ (1967).

2.
Knygos *Mirties kvieslys* (Vilnius: Vaga, 1966)
superviršelis

The Dust jacket of the book *The Herald of Death*,
1966

Žilinskaitės humoreskų ir satyrinių feljetonų rinktinė, kurią rusų kalba išleido leidykla „Vaga“. Knygos superviršelio herojus – karikatūriška maniera nupieštas besišypsantis žmogelis su juoda skrybėle. Priekyje jis ryškiai rožinis (arba raudonos), o gale – jau persirengęs violetinės (arba mėlynos³⁴) spalvos kostiumu. Galiniame viršelyje ir superviršelyje žmogelis apverstas aukštyn kojomis, toks sprendimas turbūt atliepia humoreskos žanro esmę, kai glūdinčias paslėptas prasmes galima visai vartyti ir savaip perskaityti. Čia galima paminėti faktą, kad Kazakauskas kurį laiką dirbo *Šluotos* redakcijoje, yra sukūręs nemažai humoristinių iliustracijų šiam žurnalui, taip pat apipavidalinęs nemažai tokio žanro leidinių. Šis plačios šypsenos personažas taip pat primena jo plakatą *Aplankykite Vilnių*, sukurtą 1965 metais. Nors pagal dydį plakato ir Žilinskaitės knygos formatai skiriasi keliolika kartų, tačiau kompozicinis sprendimas atsikartoja, tik čia centrinėje figūros dalyje koliažiškai įklijuota daug architektūrinių Vilniaus simbolių – bažnyčių

³⁴ Spalvos skiriasi dėl superviršeliuose ir viršeliuose naudoto skirtingo popieriaus, taip pat ir spaudos kokybės.

bokštai, netgi trys kryžiai ir Kazakausko mylimi motyvai, tokie kaip raktas, spyna ar laikrodis. Juos, kartais lygiai tuos pačius, o kartais kaip naujas citatas, sutiksime keliaudami iš vienos knygos į kitą.

Dar kitas toks „keliaujantis“ Kazakausko motyvas – tai vyro figūra su skrybėle. Apipavidalindamas JAV lietuvių Algirdo Margerio (tikrasis vardas Konstantinas Šeštokas) romaną *Mirties kvieslys*, dailininkas superviršelio pagrindiniu akcentu pasirinko kostiumuotą herojų su skrybėle [2 il.]. Jei Žilinskaitės skrybėlėtas personažas buvo karikatūrinio stiliaus, tai šis tarsi iš kokio užsienietiško detektyvinio filmo. Šalia jo Kazakauskas įklijo užsienietišku skaičių koliažą, kuriame tarsi ekrane keičiasi banko valiutų kursai, pelno maržos ar kitokie finansiniai rodikliai. Galime įžiūrėti anglų kalba užrašytas finansinių rinkų sąvokas ir simbolius – *Actual return* (faktinė graža), *Plus 1 %* ir svaro sterlingo ženklą. Kuriamą detektyvinę intrigą sustiprina figūros beveidiškumas. Intriga kiek sukonkretėja ant ap-lankalo krašto perskaičius trumpą ištrauką:

Jis – vagis, žmogžudys, išdavikas, prostitutė, garbė, milijonierius ir ...kas tik norite.

Ji – gležna, trapi, nuolatinės priežiūros ir puoselėjimo reikalaujanti gėlė, gražus, didelis už kalnų griūtis, upių krioklius galingesnis jausmas... Arba Jis, arba Ji...

Atsivertę knygos frontispisą, išvysime to paslaptingo herojaus veidą. O nurengę knygos viršutinius rūbus, aptiksime kietais viršeliais įrištą tamsiai raudoną knygos vidinį drabužį, kurio ovaline linija pažymėtame rėme yra juodas širdies formos motyvas, reiškiantis, kad knygos siužetinėje linijoje – ir meilės romanai. Širdis atkartota ir galiniame superviršelyje, kiek išdidintu formatu dar kartą įrašant Autoriaus pavardę ir šalia prijungiant knygos pavadinimą – tik jau mažosiomis raidėmis ir raudona spalva. Galiniame superviršelyje dar įklijuotas ir labirinto motyvas. Visos šios mažos detalės pasitelktos žaismingai, bet detaliau analizuojant atsiskleidžia, kad knygos dailininkas jomis varijuodamas meistriškai suvaldo konstrukcinius elementus.

Apipavidalindamas Budrio noveles, jis pasirinko koliažinį pastorintų linijų rėmą, kuriame derino raudonos ir juodos spalvos brūkšnių plotus

3.

Knygos *Audra, pušis ir mano aviliai* (Vilnius: Vaga, 1967) viršelis

The cover of the book *Storm, pine and my hives*, 1967

[3 il.]. Šios knygos abiejuose superviršeliuose jis taip pat įkomponavo teksto ištraukas – tarsi knygos anonsą. Tai gana novatoriškas sprendimas, citatos atrodo tiesiog iškirptos, poetiškos, prasidedančios be sakinio pradžios, tik pabaigose padėtas taškas. Ir šios knygos pavadinimą pasirinko užrašyti mažosiomis neserifinio šrifto raidėmis, bet pagyvindamas kompoziciją išdidino rašytojo pavardės pirmąją raidę, vietoj įprastos įklijuodamas serifinę mėlynos spalvos trimatę B raidę. Beje, būtent su Budriu Kazakauską siejo ilgametis ryšys, jie kartu dirbo žurnale *Mūsų gamta*, kuri Budrys ir įkūrė bei keletą dešimtmečių jam vadovavo (1964–1996).

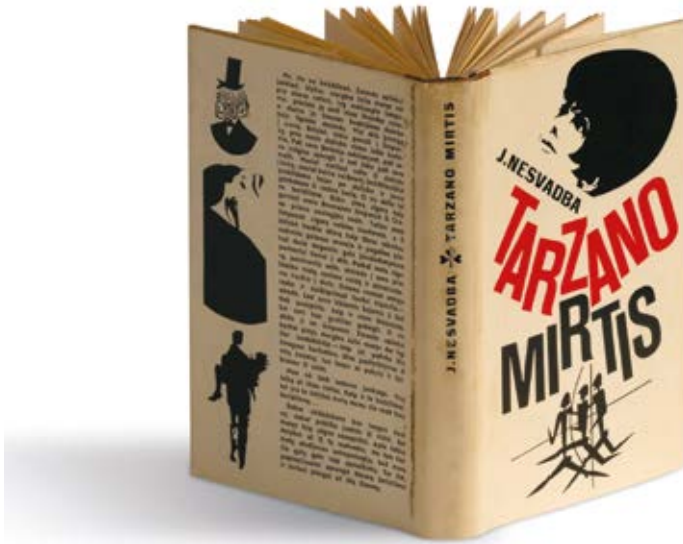
4.

A. Kazakausko knygų rūbai konstruojami koliažo principu, dažnai įterpiant detales iš užsienietiškų žurnalų ir knygų. *Antivandenė* (Vilnius: Vaga, 1967) ir vokiška ženklų knyga *Die Schutzmarke* (Berlin: Verlag Die Wirtschaft, 1970)

Kazakauskas used to 'clothe' his books with the collages, using the foreign magazines and books as their source material. *Anti-Aquarius* (1967) and *Die Schutzmarke* (1970)

Jei Rimanto Budrio knygoje ir *Mirties kvieslyje* Antanas Kazakauskas yra įvardytas kaip viršelių autorius, tai Albino Žukauskio *Antivandenėje* jo pavardė yra įrašyta knygos priešlapyje kaip knygos dailininko. Čia jis komponavo ne tik knygos superviršelį, viršelius, pirmuosius puslapius, jų iliustracijas, bet taip pat sukūrė visą knygos konstrukciją. Kiekvienas iš trijų skyrių prasideda iliustruotu atvartu, kuriame įkomponuoti pavadinimai ir teminės iliustracijos. Pastarąsias kūrė jam būdingu koliažo principu, jungdamas įvairios stiliškos objektus – barokinės stiliškos piešinio angelą, juodo katino šešėlį, ornamentiskai išpieštą tinklą³⁵ ir linksmą, akį merkiantį velniuką [4 il.]. Galiniame aplankale įkomponavo bėgančių vilkų figūras ir karūną, abu šie motyvai atsikartos ne vienoje Kazakausko

³⁵ Pasiskoliną iš kokios nors užsienietiškos knygos ar žurnalo. Lygiai tokį patį tinklo motyvą pavyko pastebėti vokiškoje knygoje apie prekių ženklus (K. Siegfried Kraft, *Die Schutzmarke* (Berlin: Verlag Die Wirtschaft, 1970).

5.
Knygos *Tarzano mirtis* (Vilnius: Vaga, 1967)
superviršelis

The dust jacket of the book *The Death of Tarzan*, 1967

apipavidalintoje knygoje, taip pat ir *Mūsų gamtos* žurnaluose. Viename iš atvartų matome vyro-„vėjarodžio“ portretą profiliu, tarsi perkurtą iš renesanso meistrų paveikslo (pvz., gali būti panaudotas Andrea Mantegnos portretas), o „Vaiponės“ skyrelio iliustracijoje atpažįstame tą patį britų džentelmeną iš *Mirties kvieslio*, tik čia jis jau su veidu, tiesa, paslėptu skrybėlės šešėlyje. Žaismingą nuotaiką šioje knygelėje kuria banguojantis, kiek išilgintas neserifinis šriftas, naudotas knygos ir skyrių pavadinimams. Jie rašyti tik mažosiomis raidėmis, kiekvieną iš jų pakreipiant vis kitu kampu, taip pajvairinant maketę įvestus juodos ir raudonos linijų ritmus.

Šeštoji knygelė, kurią norisi detaliau išanalizuoti, siekiant iškoduoti būdingiausius Kazakausko stiliaus kodus, – tai čekų rašytojo Josifo Nesvabdos fantastinių apsakymų rinktinė *Tarzano mirtis*³⁶ (Vaga, 1967) [5 il.]. Joje labiausiai atsiskleidžia Kazakausko polinkis į konstruktyvistinį stilių. Ne veltui jis, pasak Broniaus Leonavičiaus, tarp kolegų buvo vadinamas

³⁶ Čekiškas šios knygos 1961 m. leidimas *Tarzanova smrt* (Praha: Mladá fronta, 1961) buvo iliustruotas garsaus čekų dailininko, iliustratoriaus, tipografo Zdeneko Seydlo (1916–1978), kuris viršeliui parinko dviejų veidų – vyro ir moters – fotografijas, jų išdidintus žvilgsnius, moters veidą nuspalvindamas ryškiai žalia spalva.

tiesiog „mūsų konstruktyvistu“³⁷. Centrinio viršelio ir superviršelio akcentu tapo laužytas kampais išbarstytos išdidinto formato pavadinimo raidės, įstrižai įkomponuota rašytojo pavardė ir į toli nukreiptas moters žvilgsnis. Superviršelyje kompozicijos įtaigumą dar pastiprina ryškiai rožinės spalvos „TARZANO“ raidės, paprastieji viršeliai tik juodai balti. Tos pačios moters portreto fragmentas atkartotas ir galiniame knygos viršelyje, tik žvilgsnis ir šukuosena pasukti kiek kitu kampu. Čia norisi pacituoti trumpą ištrauką iš šios knygos:

Įėjo mergina odiniu apsiaustu, su automobilininko šalmu ant galvos, jau iš pirmo žvilgsnio – gražuolė. Bet kai padėjau jai nusivilkti apsiaustą, kai ji nusiėmė šalną – pasirodė tikra Holivudo žvaigždė ar Paryžiaus manekenė. Niekada nemaniau, kad gali būti tokių gražių moterų. Ovalinis veidas, didelės rudos akys, šviesūs plaukai, tiesi graikiška nosis, Praksitelio statulų figūra.³⁸

Galbūt toks aprašymas galėjo tapti inspiracija Kazakauskui surasti viršeliui Holivudo žvaigždės ar Paryžiaus manekenės fotografiją. Bandant atpažinti kuri konkrečiai aktorė ar mados pasaulio žvaigždė galėjo būti pasirinkta, teks neišvengiamai įsivelti į detektyvines vaizdų klajones ir mįsles (kai kurias jų galbūt pavyks įminti), tad prie šios knygos moterų fotografijų dar grįšime.

Serijiniai fotokoliažai, atsikartojantys motyvai ir knygų serijos

Žiūrint chronologiškai į Kazakausko apipavidalintus viršelius, pirmas viršelis, sukurtas fotografijų komponavimu principu, datuojamas 1966 metais. Tai buvo siurrealistinio stiliaus peizažinės fotografijos, įkomponuotos iliustruojant Güntherio Weisenbornio romaną *Persekiotojas* (Vilnius: Vaga, 1966). Pačios fotografijos, bent jau galiniame viršelyje, buvo suklijuotos koliažiniu principu, jungiant kelias juodai baltas fotografijas į vieną. Šios knygos viršeliuose Kazakauskas nufotografuotus vaizdus jungė su jam būdingomis pieštomis detalėmis, pavadinimą užrašė klįjuodamas skirtingų šriftų ir dydžių raides, mažąsias ir didžiąsias, taip tarsi žymėdamas to „persekiotojo“ kelio vingius.

37 Autorės interviu su Broniumi Leonavičiumi, Vilnius, 2018 02 22.

38 Jozefas Nesvadba, *Tarzano mirtis* (Vilnius: Vaga, 1967; viršelis A. Kazakausko), 16.

Tačiau apipavidalindamas knygas, Kazakauskas vis dėlto daugiau sia naudojo portretines žmonių fotografijas. Be jau minėtos Josifo Nesvabdos knygos, itin charakteringas ir įdomus pavyzdys yra tais pačiais 1967 m. išleista norvegų rašytojo Bjørno Rongeno *Didžioji MA*. Apipavidalindamas šio romano viršelį Kazakauskas panaudojo net kelis novatoriškus sprendimus. Kompozicija sukurta pagal tinklelį, dalijantį aktyvius plotus į persidengiančius stačiakampius. Viršuje išdidintomis mažosiomis raidėmis užrašytas knygos pavadinimas, jungiantis du žodžius į vieną. Įprasto tarpelio tarp žodžių nėra, tačiau tipografiškai atskyrimas įvyko panaudojus raudoną spalvą ir pastorintą šriftą, taip užrašytas pagrindinės herojės Marijos sutrumpintas vardas – **ma**. Pirmame stulpelyje įterpti du tekstiniai blokai, viršutiniame – trumpa rašytojo biografija, o apatiniame – knygos ištrauka, pradedama iškirpta citata ir mažąja raide „brangioji, patikėk, aš nejuokauju“, kurios mintis nutrūksta ir pratęsiama jau galiniame knygos viršelyje. Tačiau labiausiai šio viršelio dramatišką nuotaiką kuria trys portretai, du to paties vyro kadrai ir kerintis moters portretas, įkomponuotas apatiniame kairiajame kampe. Pastarąjį sunkiai pavadinsi fotografija, labiau jos stilizuotu piešiniu, kurį paryškina juodi stačiakampio rėmai. Kitoks fotografijų stilizavimas pritaikytas vyro žvilgsniams – vienas kiek susimąstęs, kitas su plačia šypsena, šią nuotaikų kaitą kuria juodo šešėlio ir geltonos spalvos santykis. Šio portreto serija pratęsta galiniame viršelyje, tik čia veidas beveik išnyksta, panašiai kaip ir cituojamo teksto ištrauka – tiesiog nutrūksta vidury žodžio. Tai serigrafinis koliažas, viena iš charakteringiausių popartinių technikų. Artimumą šiam stiliui dar labiau sustiprina dailininko pasirinkta ryškiai geltona spalva. Poparto tendencijas tyrinėjusi Deima Žuklytė-Gasperaitienė pastebi:

Lietuvoje susidomėjimas popartu kilo 7-ojo dešimtmečio viduryje ir pabaigoje, dailininkai perėmė tuo metu vizualiojoje kultūroje paplitusią vėlyvojo poparto stilišką. Daugiausia dirbdami taikomosios grafikos srityse, jie sėkmingai taikė koliažo ir šilkografijos technikas, kūrė serijines kompozicijas, pasitelkė plakatišką, suplokštintą stilizaciją.³⁹

³⁹ Deima Žuklytė-Gasperaitienė, „Flirtas su popartu“, in *Hei, poparte! Lietuvos grafikų kūryba XX a. 7–8 dešimtmečiais* (Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2020), 17. Šiame straipsnyje nesirinkta lyginti su kitų dailininkų darbais, tačiau galima paminėti, kad serijinio koliažo techniką mėgo Arvydas Každailis, Miroslavas Znamerovskis, fotokoliažą – Kastytis Skromanas, Arūnas Tarabilda, taip pat ir kiti knygos mene dirbę dailininkai.

6.

Londono katalogo *Lithuania London 68* (Vilnius: Mintis, 1968) atvartas, knygų *Septyniolika balandžio akimirkų* (Vilnius: Vaga, 1972), *Devyni vilkai* (Vilnius: Vaga, 1970), *Didžioji MA* (Vilnius: Vaga, 1967) viršeliai, Karolio Milaševičiaus nuotrauka

Lithuania London 68 (a catalog for the Soviet Union's Expo show in London, 1968), the covers of the books *Seventeen Moments of April* (1972), *Nine Wolves* (1970), *The Great Ma* (1967)

Šio vyriško veido motyvą Kazakauskas panaudojo dar kelis kartus, taip sukurdamas tam tikrą serijinę intrigą, jei bandytume atsekti šio portreto keliones jo apipavidalintose knygose [6 il.]. Beveik tuo pačiu metu sukurtame eksportiniame Londono kataloge 6-ajame atvarte šio veido fragmentą jis atkartojė 8 kartus, sukarpydamas tą patį kadrą skirtingomis proporcijomis⁴⁰. Taip jis sukūrė vieną įtaigiausių popartinio stiliaus kompozicijų. Šalia tekstinių blokų jis įvedė mėlyną spalvą. Beveik tokio paties atspalvio išdindintą veido fragmentą Kazakauskas dar kartą pakartojė apipavidalindamas Julijano Semionovo romaną *Septyniolika balandžio akimirkų*, pasakojantį

⁴⁰ Kadangi Londono katalogas paprastiems skaitytojams tikrai nebuvo matytas, nes buvo išspaudintas anglų kalba ir skirtas eksportinei parodai.

7.

Knygos *Devyni vilkai* (Vilnius: Vaga, 1970) viršelisThe cover of the book *Nine Wolves*, 1970

apie garsiojo sovietinio žvalgo Štirlico⁴¹ nuotykius Berlyne Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Atliepdamas romano pobūdį šalia besišypsančio veido įkomponavo į smilkinį nukreiptą pistoletą.

Sekdami šio paslaptingo herojaus pasirodymus Kazakausko apipavidalintose knygoje, sutiksime dar vieną popartišką, o kartu dailininko mėgstamą spalvą – ryškiai raudoną. Apipavidalindamas humoristinių satyrinių apsakymų rinktinę *Devyni vilkai* (1970), šį linksmą veidą jis įkomponavo šauktuko formos fone. Tą patį viršelio variantą – tik apverstu formatu – atkartoję ir galiniame viršelyje. Tai viena iš itin žaismingu stiliumi apipavidalintų Kazakausko knygų, to reikalavo pasirinktas literatūrinio

⁴¹ Labiausiai jį išgarsino 1973 m. pasirodęs dvylikos serijų režisierės Tatjanos Lioznovos režisuotas televizijos serialas *Septyniolika pavasario akimirklų*, sukurtas pagal jau minėtą, Kazakausko iliustruotą Juliano Semionovo romaną, kuriame pagrindinį sovietinio žvalgo Maksimo Isajjevo, arba Štirlico (Max Otto von Stierlitz), vaidmenį suvaidino rusų aktorius Viačeslavas Tichonovas. Serialas sovietmečiu tapo kultiniu, o jo pagrindinis herojus anekdotų ir įvairių istorijų personažu.

žanro pobūdis, taip pat ir paties dailininko nusiteikimas – jis į visą kūrybinį procesą žiūrėjo kaip į žaidimą. Futuristinė dinamika šioje knygelėje išlaikyta visur, pradedant asimetriška viršelių kompozicija, išbyrėjusiu šriftu, išdėstytu skirtingomis kryptimis, jungiant didžiąsias ir mažąsias raides, išdidintus skaičius ir pieštas koliažines detales. Šis ritmas puikiai išlaikytas visoje knygos struktūroje, priešlapyje – juodame fone nubėgančiais vilkais, taip pat prieštitulinio bei titulinio lapų žaismingose kompozicijose [7 il.]. Jose, be jau paminėtų vilkų, atpažįstame kitus dailininko mėgiamus motyvus – plunksną, valtorną ir grojančio muzikanto su skrybėle portretą.

Kazakauskas kūrė ne tik serijines kompozicijas, mėgo įvairius atsikartojimus, jį taip pat galima pristatyti ir kaip pirmąjį „Drasiųjų kelių“ serijos dizainerį. 1965 m. „Vaga“ pradėjo leisti šią naują knygų seriją, kurioje buvo publikuotos užsienio rašytojų nuotykinės detektyvinės istorijos, tarp jų Agathos Christie, Alexandre'o Dumas, Jules'io Verne'o romanai. Pirmoji šios serijos knyga „*Saturno*“ beveik *nematyti* buvo apipavidalinta Kazakausko. Viršelyje – du apskritimai, ne visai taisyklingi ir skirtingų spalvų. Jie tarsi kokie autostradų ar viadukų žiedai, kurių keliai tam tikruose taškuose susijungia, tad juos jungiančiame epicentre įkomponuotas serijos pavadinimas didžiosiomis neserifinėmis raidėmis – DRASIŪJŲ KELIAI. Šių dviejų apskritimų kompozicija (tarsi *gridas*), keičiant spalvinius derinius ir pirmojo viršelio iliustracijas, tapo skiriamuoju, gerai atpažįstamu šios serijos ženklu beveik visą dešimtmetį⁴². Ant pirmosios šios serijos knygos viršelio Kazakauskas įkomponavo žmogaus figūrą (tarsi iš kokio vokiečių ekspresionistinio nebyliojo kino filmo) su juodu kostiumu ir vokiškuoju kryžiumi ant krūtinės, kaip dauguma jo vyriškų personažų šis irgi buvo su skrybėle. Knygos galiniuose viršeliuose buvo atkartojama ta pati dviejų apskritimų kompozicija, joje pateikiant visų tais metais planuotų išleisti „Drasiųjų kelių“ serijos knygų sąrašą (vėlgi toks reklaminis kodas). Iš dešimties 1965 m. išleistų šios serijos knygų septynias apipavidalino pats Kazakauskas.

Po metų Kazakauskas sukūrė kitos naujos serijos dizainą. Tai tos pačios leidyklos inicijuotos serijos „Noriu žinoti“ leidiniai pavadinti taip pat prasidedančiu pavadinimu *šimtas* <...> *mįslių* [8 il.]. Taip buvo pavadinta pažintinių knygų serija, skirta vyresniųjų klasių moksleiviams. Tai mažo

⁴² Šios serijos dizainas buvo atnaujinamas kelis kartus: apie 1972 ir dar kartą apie 1976 m. Prie šios serijos dizaino kūrimo prisidėjo ir daugiau dailininkų.

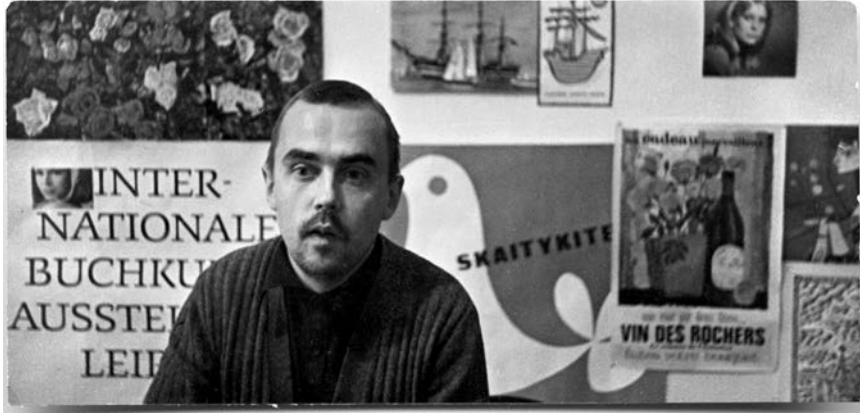

8.

A. Kazakausko apipavidalinta leidyklos „Vaga“ knygų serija „Noriu žinoti“ *Šimtas <...> mįslių* (1966–1982), Karolio Milaševičiaus nuotrauka

The book series *I Want to Know: One hundred riddles* designed by A. Kazakauskas, 1966–1982

formato (12 × 17) knygelės, kurių turinys pateiktas patrauklia viktorinos forma: klausimai ir atsakymai su informacinio pobūdžio iliustracijomis. Klausimų ir atsakymų vinjetės buvo *kazakauskiško* stiliaus – su skliaustais, rodyklėmis ir saulutėmis. Kiekviena knyga šiek tiek skyrėsi spalviniais deriniais, tačiau visada turėjo skiriamąjį viršelio ženklą – išdidintą klaustuką ir skersai, įžambiai užrašytą pavadinimą, atskirtą linijomis. Pati pirmoji šios serijos knyga buvo skirta literatūrai – tai Vandos Zaborskaitės *Šimtas literatūros mįslių* (Vilnius: Vaga, 1966). Šios knygos užrašas turėjo dar vieną reklaminį akcentą – žodyje „šimtas“ išryškintą bei atskirtą raidelę „i“, užrašytą išbyrėjusiu formatu. Pasirinkus tokį komponavimo principą, „i“ išryškėjimas tapo atskiru „info“ ženklu, nes knygos tikslas ir buvo informacinis – atskirų mokslo ir meno sričių populiarinimas. Galiniai šios serijos viršeliai taip pat turėjo tam tikrą charakteringą koliažinę iliustraciją, atspindinčią konkrečios knygelės tematiką.

9.

A. Kazakausko „savižoliacijos“ iliustracija: fone matome Leipzigo knygų meno konkurso plakatą (*Internationale Buchkunst-Ausstellung Leipzig*, 1965), prancūziško vyno *Vin des Rochers* reklamą ir jo paties sukurtą plakato „Skaitykite savaitraštį „Literatūra ir menas“ (1963) fragmentą, nuotrauka iš asmeninio dailininko archyvo, 1966 m.

A perfect illustration of Kazakauskas' self-isolation: in the background we see a poster for the Leipzig Book Art Competition (*Internationale Buchkunst-Ausstellung Leipzig*, 1965), an ad for a French wine (*Vin des Rochers*), and a fragment of his poster for a Lithuanian culture magazine (*Read the "Literature and Art" weekly*, 1963). Photo from his personal archive, 1966

Koliažinis paties dailininko portretas, jo knygų lentynos ir vaizdų bankai

Įvairūs detektyviniai klausimai krypsta ne tik į viršelių herojus, bet ir į jo autorių bei jo kūrybos procesą. Kaip Kazakauskas konstravo knygas, kaip klijavo koliažus? Iš kur iškirpdavo fotografijas ir kitas iliustracijas? Čia reikia paminėti, kad tokiais „rankiniais“ metodais – su žirkėmis ir klijais – darbavosi kiekvienas tuo metu knygos dizaino ir taikomosios dailės srityse kūręs dailininkas: ne tik iliustracijos, bet ir šriftai buvo perfotografuojami, didinami, mažinami, karpomi, klijuojami.

Kaip jau buvo užsiminta, apie Kazakauską ir jo kūrybos principus žinoma labai nedaug. Todėl itin vertinga bei iliustratyvi yra paties dailininko fotografija iš asmeninio jo albumo, datuojama 1966 metais. Koliažo meistras tarsi pats bus surežisavęs savo koliažišką fotosesiją, darytą jo studijoje Antakalnyje [9 il.]. Šiame kadre įdomiausia pabandyti atpažinti, kas pavaizduota dailininko fone, kokie vaizdai, citatos ir kokios žinutės užšifruotos šioje

fotografijoje. Dailininko „aplinkos fone“ galime atpažinti Leipco knygų meno konkurso plakata (*Internationale Buchkunst-Ausstellung Leipzig*, 1965), tiksliau jo fragmentą. Nes plakatas greičiausiai buvo „perdirbtas“ koliažiniu Kazakausko stiliumi: prieš žodį INTER-NATIONALE įklijuojant moters fotografiją, o viršuje – didelę rožyno (tai irgi vienas iš mėgstamų jo motyvų) nuotrauką. Dailininkui iš kairės paukštis ir įstrižai užrašytas lietuviškas žodis „SKAITYKITE“ (didžiosiomis raidėmis, neserifiniu *Optimai* artimu šriftu), tai labai konkreti žinutė, ypač aktualiai nuskambanti analizuojant knygų dizainą. Šis žodis – tai kartu ir citata bei fragmentas iš jo paties 1963 m. sukurtu reklaminiu plakatu *Skaitykite savaitraštį „Literatūra ir menas“*⁴³, kurio centre jis įkomponavo stilingą savaitraščio užrašą, meistriskai užrašytą paties Telesforo Kulakausko⁴⁴. Šio plakato kraštą uždengia prancūziško vyno *Vin des Rochers* reklama. Virš jos – laivų vaizdai, vienas fotografuotas, kitas perpieštas. Pastarasis – Kazakausko apipavidalintos Jules’io Verne’o knygos *Kapitono Grantto vaikai* viršelis. Kiek į šoną – dar viena moters fotografija, lyg tos pačios kaip prie Leipco plakato, tik nuskutos į kitą pusę.

Kokias dar žinutes siunčia ši koliažinė fotografija? Du užsienietiški plakatai, tarp kurių jau atpažintas tarptautinio Leipco knygų konkurso plakatas. Vienas iš paprasčiausiai perskaitomų šio fragmento pranešimų – apie lietuvių knygos dailininkų Leipce pelnytus prizinius apdovanojimus. Būtent 1965 m. Leipco knygų mugėje net trys prizinės vietos atiteko lietuvių knygų dailininkams. Aukso medalis buvo skirtas Algirdui Steponavičiui už iliustracijas Kosto Kubilinsko vaikų eilėraščių knygai *Varlė karalienė*, sidabro – Antano Kučo Žemaitės *Marti*, bronzos – už Stasio Krasausko iliustruotą Eduardo Mieželaičio poemą *Žmogus*. Tačiau gali būti, kad Kazakauskui tiesiog patiko plakate užrašytas reikšminis žodis *INTERNATIONALE*, atskleidžiantis jo bandymus domėtis tarptautiniais meno ir kultūros procesais. Atšilimo laikotarpiu, ypač 7 deš., tų galimybių, kaip žinoma, radosi vis daugiau. Su tokiu kontekstu turbūt susijusi ir prancūziško vyno reklaminė žinutė, nors žinodami to meto vartojimo realijas, suprantame, kad tai buvo beveik utopinė siekiamybė, įmanoma tik koliažiniu formatu, įsivaizduojamame pasaulyje.

43 Galima paminėti, kad dar studijuodamas Kazakauskas dirbo *Literatūros ir meno* dailininku (1960–1962).

44 Kalbant su Kazakausku, jis puikiai žinojo šią autorystę; autorės interviu su A. Kazakausku, 2013 09 04.

Iš portretinės fotografijos taip pat matome, kad Kazakauskas karpė, vėliau klijavo ir įvairiai jungė labai skirtingus vaizdus. Daug atsikartojimų ir fotokoliažų, kas rodo, kad jis greičiausiai turėjo tam tikrus fotografijų ir kitų iliustracijų „bankus“. Iki dabar išsaugotos skaidrių dėžutės su fotografijomis iš žurnalo *Mūsų gamta*, ten daugybė gamtos pasaulio vaizdų. Remiantis jo pasakojimais, jis nemažai bendravo ir bendradarbiavo su profesionaliais lietuvių fotografais, pavyzdžiui, Romualdu Rakausku⁴⁵, Rimantu Dichavičiumi.

Kokios buvo paties Kazakausko knygų lentynos, kas jį domino, kokią literatūrą prenumeravo, skleidė ir skaitė? Nors nuo intensyvaus kūrybos periodo praėjo penkiasdešimt metų ir, kaip pats yra sakęs, pavyko išsaugoti tik labai nedidelę dalį turėtos bibliotekos, ypač periodikos, nes teko kraustyti, daug kas laikui bėgant pasirodė nebeaktualu, nebetilpo, teko paprasčiausiai atsikratyti. Tačiau iki šių dienų jo paties sudėliotose knygų lentynose dar rasime nemažai specializuotos grafinio dizaino literatūros užsienio kalba: *BIB* rinktinės, parodų katalogai, *Interpressgrafik*, *Guten tag*, taip pat specializuotas tipografijai skirtas vokiškas albumas⁴⁶. Tai atskleidžia, kad jis tikslingai sekė grafinio dizaino, modernios tipografijos ir knygų apipavidalinimo naujausias tendencijas.

Tarp asmeninių jo knygų išsaugotos 7–8 deš. prenumeruotų periodinių leidinių kolekcijos. Nuo 6 deš. antros pusės sovietinėje Lietuvoje buvo oficialiai platinama socialistinių šalių periodika. Kazakausko lentynose daugiausia žurnalų lenkų, čekų, vengrų, taip pat vokiečių ir prancūzų kalbomis. Tai itin modernios tipografijos čekų amatų ir dizaino žurnalai *Umění a řemesla*, kuriuose daugybė fotografijų, įvairaus žanro iliustracijų. Spalvoto čekų satyros, humoro ir meno savaitraščio *Dikobraz* 7 deš. numeriai, čekų madų žurnalas *Dievča*. Kazakausko knygų lentynose tvarkingai sudėti ir vengrų meno žurnalai *Művészet*, prenumeruoti 8 dešimtmetyje, išsaugoti ir rusų kalba ėję spalvoti propagandiniai žurnalai *AMERIKA*, *Foto-Japonija*, Prahoje leistas *Fotografie*, kuriuose buvo daug aukštos meninės kokybės fotografijų, formatu ir spalvotų fotografijų kiekiu išsiskyriantys *Paris Match*. Atsivertus atskirus periodinių žurnalų numerius, galima pastebėti iškirptas puslapių ir iliustracijų vietas. Tad galime daryti

⁴⁵ Su Romualdu Rakausku išleido albumą *Mūsų Kaunas* (Kaunas: Šviesa, 1976).

⁴⁶ Albert and Walter Schiller Kapr, *Gestalt und Funktion der Typographie* (Leipzig: Fachbuchverlag, 1977).

išvadą, kad periodiniai užsienio leidiniai buvo vienas iš Kazakausko koliažinių kompozicijų šaltinių.

Lenkų mokykla, Romano Cieslewicziaus horoskopas ir paryžietiškų moterų portretų citatos

Kazakausko lentynose nemažai literatūros lenkų kalba. Ne veltui jis pats yra įvardijęs, kad lenkų dizainas ir kultūra per žurnalus, plakatus, literatūrą, filmus, galimybę aplankyti parodas buvo „didžioji mokykla“: „Tai buvo vienintelė vieta, kur buvo galima nuvažiuot ir pasidairyti, kas vyksta Europoje.“⁴⁷ Kazakauskas stengdavosi nuvykti į tarptautines grafikos bienales Krokovoje, taip pat aplankyti Varšuvos parodas, pamatyti ten užsienietiškų filmų peržiūras, jei tik pavykdavo gauti iškvietimą ir leidimus tokioms kelionėms. Jankevičiūtė, tyrinédama vaikų knygų iliustracijų tendencijas, taip pat yra išskyrusi lenkų knygų iliustracijos įtaką, kurią interviu metu įvardijo Antano Kazakausko kartos dailininkai Lidija Glinskienė, Arvydas Každailis, Saulė Kisarauskienė, Petras Repšys, Adasa Skliutauskaitė⁴⁸.

Kazakauskas, kaip ir dauguma grafinio dizaino srityje kūrusių lietuvių dailininkų, prenumeravo ir skaitė įvairią lenkišką literatūrą. Čia galima paminėti lenkų architektūros ir dizaino žurnalą *Projekt*, leistą nuo 1956 metų. Juose buvo nemažai informacijos, iliustracijų ir straipsnių apie naujausias Vakarų Europos meno ir dizaino naujienas. Tačiau įdomiausias detektyvinis atradimas, analizuojant Kazakausko fotokoliažus, yra susijęs su konkrečiau lenkų dailininko pavarde. Tai lenkų grafinio dizaino novatorius Romanas Cieslewiczius (1930–1996), kurio gyvenimas ir kūryba buvo padalyti tarp Lenkijos ir Paryžiaus. Sekdamas lenkiškas naujienas Kazakauskas tikrai žinojo ir tikėtina sekė jo kūrybą. Pirmiausia turėjo žinoti jį kaip iliustruoto gyvenimo būdo, arba moterų, žurnalo *Ty i Ja* (Tu ir Aš) meninį redaktorių. Tai buvo pirmas tokio provokarietiško tipo žurnalas, kuriame buvo rašoma apie madą, interjero dizainą, kulinariją, psichologiją, literatūrą ir meną. Nors jo meniniu redaktoriumi Cieslewiczius dirbo tik trejus metus (1960–1963), sukūrė 46 viršelius, tipografiškai itin modernaus ir labai drąsaus dizaino, tačiau su žurnalu bendradarbiavo dar beveik visą

47 Autorės interviu su A. Kazakausku, 2015 10 09.

48 Jankevičiūtė, „*Swinging sixties* sovietų Lietuvos“, 127.

dešimtmetį jau gyvendamas Prancūzijoje iki pat 1973 m., kai žurnalo veikla buvo nutraukta⁴⁹.

Su Cieslewicziumi Kazakauską jungia panašus meninis skonis, stilius, ironijos ir humoro prisodrinta dizaino kalba, koliažinės detalės, tačiau labiausiai – specifinis fotografijų panaudojimas. Cieslewiczius, išvykęs į Paryžių, pradėjo bendradarbiauti su mados žurnalais *Elle* ir *Vogue*, juose dirbdamas kartu su žymiais grafikos dizaineriais ir fotografais, tokiais kaip Peteris Knappas, Helmutas Newtonas ir Antoine'as Kiefferis. 1965 m. Cieslewiczius naujai sukomponavo *Elle* horoskopo puslapius ir kitais metais tapo šio žurnalo meniniu redaktoriumi. Tai *Horoskopo* pavadinimu žinoma koliažinė fotodėlionė iš 12 moterų veidų, kurių kiekviena atstovauja skirtingam zodiako ženklui, o jį nurodo žvaigždyno simboliu pažymėtas auskaras. Šią popartinę kompoziciją išanalizavęs prancūzų menotyrininkas Benoît Buquet teigia, kad Romanas Cieslewiczius jam gerai pažįstamuose mados žurnaluose susirasdavo patinkančius moterų veidus, jų žvilgsnius, profilius, tada juos juodai baltai perfotografuodavo, o paskui rankiniu būdu, labai atidžiai pasitelkęs guašą ir tušą pašalindavo nereikšmingas, nereikalingas detales, jų veidus suabstraktindamas taip, jog būtų beveik nebeįmanoma jų atpažinti⁵⁰.

Yra žinoma, kad Cieslewiczius, skaitydamas prancūziškus laikraščius ir žurnalus, karpė jam patikusias iliustracijas, jas dėdamas į skirtingas dėžutes. Tyrinėjant jo archyvą atrasta daugiau nei 350 dėžučių, kuriose tie karpiniai suklasifikuoti pagal labai įvairias temas⁵¹. Analizuojant Kazakausko knygų iliustracijas, jau buvo įvardytas spėjimas, kad jis, tikėtina, taip pat turėjo suklasifikuotus vaizdų bankus – dėžutes, vokus ar segtuvus. Tik greičiausiai tas kiekis buvo daug mažesnis, tačiau tarp jų turėjo būti ir Cieslewicziaus *Horoskopo* moterų portretų „dėžutė“, nes Kazakausko apipavidalintų knygų viršeliuose atpažinsime Cieslewicziaus veidus, tais pačiais rakursais ir taip pat stilizuotus.

Pirmą kartą *Horoskopo* moters portretas atsiranda ant Kazakausko apipavidalintos knygos *Tarzano mirtis* galinio viršelio. Tas pats veidas kaip Cieslewicziaus *Horoskope* avino ženklui pažymėtos moters (tik be

49 Justyna Jaworska, „Roman Cieslewicz: Double Player. The Case of the *Ty i Ja* Magazine“, in *Meno istorija ir kritika 3: Menas ir politika: Rytų Europos atvejai*, sud. Linara Dovydaitytė (Kaunas: VDU leidykla, 2007), 152–157.

50 Buquet, „Roman Cieslewicz et le visage“, 35–47.

51 Ibid.

10.

„Drašiųjų keliai“ serijos knygos *Adresatas nežinomas* viršelis (kurtas kartu su V. Vizgirda) (Vilnius: Vaga, 1968) ir atvartas. Tai konceptualus citavimas apropijuojant Romano Cieslewicziaus *Horoskopo* (1965) fragmentus

The cover and the layout of the book *Adresatas nežinomas* (1968) from the book series *Paths of the Brave* (designed with V. Vizgirda). The case of appropriation conceptually quoting the fragments of female portraits from Roman Cieslewicz' „Horoscope“ (1965)

auskaro). Tai galėtų būti atsitiktinumas arba sutapimas (tas pats laikotarpis (kelerių metų skirtumas), tie patys užsienietiški žurnalai), tačiau pavarčius 1968 m. „Drašiųjų kelių“ serijos knygą pavyksta atsekti dvi tikras *Horoskopo* citatas [10 il.]. Tai iš trijų autorių tekstų – lenkės Barbaros Gordon, prancūzo Sébastieno Japrisot ir garsiosios detektyvų rašytojos Agathos Christie – sudaryta rinktinė, tad knyga turi skyrių užsklandas. Pirmasis skyrius, kuriame publikuojamas Gordon romanas *Adresatas nežinomas* (1968), pradedamas neutralia rožės žiedo iliustracija. Japrisot romano užsklandoje matome iš *Horoskopo* perkeltą mergelės ženklų pažymėtos moters portretą. Liūto ženklų moteris įterpiama prieš pradedant Christie romaną *Endhauzo paslaptis*. Šiose užsklandų iliustracijose išlikę Cieslewicziaus įterptų zodiako ženklų auskarai. Užsklandų iliustracijos tikrai mažiau pastebimos, gal todėl Kazakauskas jas taip drąsiai įterpė. Nežinome ir nesužinosime dailininko intencijų, tačiau tai galima vertinti kaip konceptualų citavimą. Ypač turint omeny, kad rinktinę pradeda lenkų autorės kūrinys, dviejų paskutinių tekstų veiksmas susijęs su Prancūzija, o Cieslewicziaus biografija ir kūryba taip pat jungia šias dvi šalis. Kadangi Cieslewicziaus savo *Horoskope* įterpė

garsių Paryžiaus aktorių ir manekenių veidus, čia jos – dvigubos apropiacijos būdu – atkeliavo į lietuviškai sovietmečiu išleistas knygas (kurių tiražai siekė 25 000–30 000). Kaip yra pastebėjęs Crowley'is, tyrinėjęs poparto reiškinius Rytų Europoje, „popmenas supažindino su apropiacijos praktika, modernistinio meno *šiboletų* paneigimu, tokių kaip saviraiška, originalumas ir individualumas.“⁵²

Pastarosios knygos viršelis irgi reikalauja atskiro dėmesio – jame dvigubas veidrodinis moters portretas. Jos nėra tarp Cieslewicziaus *Horoskopo* moterų, tačiau būtent šios moters atvaizdą jis atkartoję dar ant vienos knygos viršelio. Tai amerikiečių rašytojo Sherwoodo Andersono romanas *Kita moteris* (Vilnius: Vaga, 1972). Čia šie du moterų veidai įkomponuoti įstrižu kampu, vienas virš kito. Šitą sudvigubintą koliažinę kompoziciją Kazakauskas ne kartą panaudojo ir savo fotogramose bei grafikos darbuose.

Cieslewicziaus *Horoskopo* veidai pasirodė ir ant vėlesnių Kazakausko apipavidalintų knygų viršelių. Tik juose jau buvo „užtušuoti“ zodiako ženklai arba, kaip vaizdžiai yra išsireiškęs Buquet, joms buvo atliktos gyvybiškai svarbios kosmetinės-higieninės procedūros, kad jų nebegalėtume taip lengvai atpažinti. Tokiu būdu dar dviejų *Horoskopo* moterų portretai pateko ant Kazakausko apipavidalintos knygos *Balti debesys* (Vilnius: Vaga, 1969) viršelio. Šioje kompozicijoje jis sužaidė jas sudvejindamas, taip pat įterpdamas dar du vienodus vyriškus veidus ir taip sukomponuodamas žvaigždžių „spiečių“ arba debesį. Ant knygos *Pastoriaus žmona* (Vilnius: Vaga, 1971) viršelio – žuvų ženklo moters portretas. Ir galiausiai dar du *Horoskopo* veidai įklijuoti jau pačioje karjeros pabaigoje, kuriant koliažinį *Fantomo* viršelį (Vilnius: Mintis, 1991). Tačiau įdomiausia menine prasme *Horoskopo* apropiacijų versija atsiskleidė viename iš Kazakausko grafikos lakštų, kuriame jis įkomponavo net šešis Cieslewicziaus moterų portretus, šalia įterpdamas daugybę gyvūnų fotogramų, atkeliavusių iš žurnalo *Mūsų gamta* „vaizdų dėžučių“, taip pat abstrakčių *kazakauskiškų* grafikos motyvų. Svarbi pastaba – tuo metu negaliojo autorinės teisės, todėl fotografijas, jų iškarpas Kazakauskas galėjo naudoti visiškai laisvai, nenurodydamas autorystės arba tuo labiau šaltinio. Tokių „nusižiūrėjimų“ arba galimų užsienio prototipų galima būtų ieškoti ir kitose dizaino bei taikomosios dailės

52 David Crowley, „Pop Effects in Eastern Europe under Communist Rule“, <https://faktografija.com/2014/01/26/pop-effects-in-eastern-europe-under-communist-rule/>.

sirtyse. Pavyzdžiui, prisimenant istoriją, kaip „Lietuvos“ kino teatro iškaba 1965 m. kūręs menininkas Linas Katinas buvo inspiruotas skandinaviškojo SAS šrifto: „Ne sukūriau, o nušvilpiau! Susėdom su architektais Nasvyčiais, jiems irgi patiko, autorinių teisių tada nebuvo, taip ir atsirado.“⁵³

Kazakausko knygų apipavidalinimo istorijose taip pat turbūt būta tam tikrų nusižiūrėjimų ar inspiracijų. Tačiau, kaip rodo analizė, citavimas arba apropiacija buvo jo koliažinio kūrybos metodo esmė – ne kurti kažką nauja, o komponuoti, dėlioti, klijuoti naudojantis „tuo, kas jau sukurta kitų“ arba, kaip jis pats su jam būdingu humoru ir saviironija yra pasakęs, „karpiau, kad lengvesnis darbas būtų, nieko rimto“. Be to, reikia pastebėti, kad būtent koliažas buvo dominuojanti technika 6–7 deš. metų, lenkų grafiniame dizaine, kurio tendencijas jis sekė. Galima pabandyti spėti, kad iliustruodamas užsienio autorių romanus jų viršeliams norėjo parinkti užsienietiškus vaizdus. Taip ant viršelių atsiradę popžvaigždžių veidai iš vakarietiško mados žurnalų. Tai, pasitelkiant Crowley’io įžvalgą, „buvo tarptautinio modernybės pulso demonstravimas, jog jis buvo jaučiamas ir suprantamas“⁵⁴. Kitas svarbus aspektas – toks programinis „užsienietiškas“ (klijuojant išskirtinai užsienietiškas citatas) leido atitolti nuo sovietmečio tikrovės, demonstruoti tam tikrą nesitapatavimo poziciją sistemos atžvilgiu. Kazakauskui tai buvo itin svarbu.

Tinklelių variacijos ir šveicarų tipografijos mokyklos įtaka

Įvedus palyginimą su lenkų grafinio dizaino mokykla, popartine tradicija, analizuojant Kazakausko stilių būtina dar kartą paminėti ir šveicarų tipografijos mokyklą. Jo knygų lentynose atrasime šveicarų *Graphis* žurnalų, kuriuos, kaip pats yra sakęs, buvo gana sunku gauti.

Vienas iš pagrindinių šios mokyklos bruožų – fotografijų įterpimas, taip pat paprastumas ir funkcionalumas, kurie išgaunami naudojant modulinio tinklelio schemas. Kazakausko polinkis į schematiškumą atsiskleidė kuriant knygų serijų dizainą. Analizuodami 8 deš. apipavidalintas jo knygas, pastebėsime tendenciją paprastumo link, tiek kompozicijų, tiek šriftų naudojimo prasme. Dauguma 1970–1979 m. laikotarpiu apipavidalintų knygų neturi superviršelių, dažnu atveju jos lieka ir be galinių viršelių iliustracijų.

53 Už perpasakotą interviu su Linu Katinu (2020 06 01) ir šios istorijos „patvirtinimą“ esu dėkinga menotyrininkei Jolantai Marcišauskytei-Jurašienei.

54 David Crowley, „Applied fantastic (on the Polish Women’s League magazine *Ty i Ja*)“, <https://faktografiadotcom.files.wordpress.com/2011/09/tyija-crowley.pdf>, 42.

Šių knygų viršelių kompozicijose pastebėsime atsikartojantį juodą kvadratą kaip tinklėlio pagrindą. Tiesa, tą kvadratą jis įvairiu būdu modifikavo, vartė, jame vienaip ar kitaip įklijuodamas fotografinius koliažus. Pavadinimų užrašams jis vis dažniau rinkosi šveicariškiems *Helvetica Neue Haas Grotesk* arba *Univers* stilistikai artimą neserifinį šriftą. Tokiais principais sukurti knygų *Pastoriaus žmona*, *Kelias į Riubecalį*, *Kita moteris*, *Septyniolika balandžio akimirkų*, *Ponas niekas* viršeliai. Dviejuose pastarosiose pavadinimai užrašyti mažosiomis raidėmis.

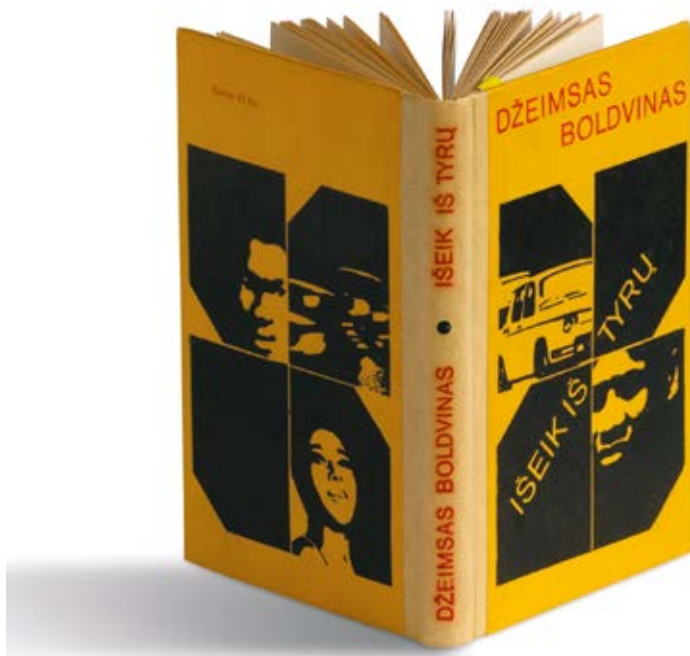
Detaliau paagrėnėkime *Poną nieką*, išleistą jau atnaujinto dizaino „Drasiųjų kelių“ serijoje. Ir nors knyga pavadinta tokiu provokuojančiai skambiu vardu, Kazakauskas įkomponavo patį Jeaną Paulį Belmondo. Greičiausiai todėl, kad pagrindinis šnipinėjimo nuotykių romano veiksmas vyksta Paryžiuje. Šiuo atveju dailininkas paliko tą beveik išskirtinę galimybę gan lengvai atpažinti prancūzų kino žvaigždę, tuo tarpu šalia įterptas moters portretas sukelia tik gerai pažįstamą *déjà vu* jausmą ir verčia spėlioti⁵⁵? Parinkęs kino citatas šiam viršeliui jis labai žaismingai įkomponavo knygos pavadinimą tarsi užrašą ant stilizuotos kino pliauškės⁵⁶, taip dekonstruodamas modulinių kvadratų ir panaudodamas nukirstą kampą, kuris tapo vienu iš jo mėgstamų fotografijų komponavimo kodų.

Kazakauskas, atrodo, tiesiog idealiai atliepia Tschicholdo išdėstytus *Naujosios tipografijos* pamokymus: sukūrė „harmoniją iš kontrastuojančių tipografinių ir fotografinių elementų, naudodamas ryškumą, erdvę ir kryptį“⁵⁷. Jis toliau eksperimentavo su fotografiniais elementais: *Tomo Nipernadžio* (Vilnius: Vaga, 1971) knygos viršelyje matome susiliejančias vyro ir moters fotografijas, o latvių rašytojos Regīnos Ezeros *Šilo baladė* (Vilnius: Vaga, 1971) moters veido ir peizažo linijų sujungimą. Kryptiškumas (pakreipiant pavadinimus, įkomponuojant rodykles, punktyrinius taškus) ir kampų nukirtimas labai žaismingai panaudoti mažesnio formato knygoje *Išeik iš tyrų* (Vilnius: Vaga, 1976), dinamiškumą sustiprina automobilio fotograma [11 il.]. Beje, jau užsiminta apie įvairias kinematografines citatas,

55 Sprendžiant pagal plaukų kirpėiukų šukuoseną, veido formą, galbūt tai Françoise Dorléac, jauna žuvusi Catherine Deneuve sesuo, kartu su Jeanu Pauliu Belmondo suvaidinusi 1964 m. Philippe'o de Brocos režisuotame nuotykių filme *Tas žmogus iš Rio (L'Homme de Rio)*.

56 Šis veidrodinio lygiagretainio, arba rodyklės, motyvas vėliau tapo skiriamuoju „Drasiųjų kelių“ serijos ženklu, tarsi logotipu.

57 Jan Tschichold, „Naujoji tipografija“, in *Dailės istorijos šaltiniai nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*: antologija, sud. Giedrė Jankevičiūtė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012), 309.

11.

Džeimso Boldvino knygos *Išėik iš tyrų* (Vilnius: Vaga, 1976) viršeliai

The covers for the book by James Baldwin *Going to Meet the Man*, 1976

jų galime rasti ne tik viršeliuose, bet ir titulinių puslapių maketuose. Kino citata dvelkia ir knygos *Šilo baladė* titulinis atvartas, sukonstruotas tarsi filmo titrai.

Nors proporciškai žiūrint Kazakauskas apipavidalino daugiau užsienio autorių knygų, tačiau bendradarbiavo ir su lietuvių rašytojais. Dirbdamas su lietuviško turinio knygomis, jis skaitė rankraščius, bendravo su pačiais rašytojais. Vienas iš tokių autorių buvo Augustinas Gričius, tad pačiai pasirinkau vieną iš jo knygų – *Vyrai, nesijuokit* (Vilnius: Vaga, 1969) [12 il.]. Jos dizainas puikiai struktūruotas kryptiškumo požiūriu, kartu tai savotiškas serijinis koliažas ir dar vienas apropriacijos atvejis. Jos pagrindinis personažas – skrybėlėtas džentelmenas, pasiskolinęs greičiausiai iš kurio nors XIX a. britų grafikos rinkinio, o gal irgi antrą kartą pacituotas.

12.

Augustino Gričiaus knygos *Vyrai, nesijuokit!* (Vilnius: Vaga, 1969) viršeliai

The covers for the book *Gents, Don't Laugh!* by Augustinas Gričius, 1969

Knygoje jis atkartotas 7 kartus, jo figūrą sukarpančią ir įvairiai fragmentuojant ne tik superviršelyje, bet taip pat prieštituliniame ir tituliniame lapuose. Tai vienas iš pavyzdžių, kai pasitelkiant minimalias priemones – vieną motyvą – sukuriama tipografinių knygos elementų ritmas, sąskambiai – viršelio, šrifto, proporcijų, teksto ir iliustracijų santykio darna. Ne veltui būtent ant šios knygos titulinio puslapio Kazakauskas 2015 m. mielai sutiko įterpti savo autografa, kuris irgi buvo sukurtas ideogramos forma.

Išvados

Tyrimas patvirtina Danutės Zovienės įžvalgą:

knygos dailininkų kūrybiškumą sovietmečiu ribojo įvairios normos, prastas popierius ir spauda, nebuvo šriftų įvairovės, tačiau domėjimasis knygos meno specifika buvo juntamas – informacijos ir teorinių pagrindų apie knygos meno specifika dailininkai sėmėsi <...> iš Čekoslovakijos, iš Rytų Vokietijos atvežtų knygų.⁵⁸

Susipažinimas su Kazakausko knygų archyvu atskleidė, kad iš tiesų buvo didelis specialybinio pobūdžio domėjimasis tuo, kas vyko pasaulyje, daugiausia skaitant bei vartant lenkišką, čekišką, vengrišką, taip pat ir šveicarišką bei prancūzišką literatūrą, ypač periodinius ir specializuotus grafinio dizaino leidinius, bandant pajauti „modernybės pulsą“. Analizė atskleidė, kad egzistavę ribojimai turėjo ir kitą pusę, Kazakausko atveju skatino pasitelkti kūrybiškumą. Negalėjimas išvažiuoti, įvairūs ribojimai ir draudimai pastūmėjo domėtis, gyventi tais vaizdais ir reiškiniiais, kurių šioje Geležinės uždangos pusėje nebuvo. Taip Kazakausko apipavidalintų knygų viršeliuose atsirado vakarietiško kino, mados ir poppasaulio žvaigždžių fotokoliažai. Dauguma jo koliažinių iškarpų buvo iš užsienio žurnalų: analizė parodė, kad jis turėjo tam tikrus vaizdų bankus. Jais naudojosi konceptualiai, intencionaliai ir kartu taupiai arba, šių dienų kalba tariant, *tvariai*, nebijodamas atsikartojimų, to paties vaizdo kopijų. Tiesa, daugeliu atvejų veidų atvaizdai buvo tiek suabstraktinti, jog tapo sunkiai atpažįstami. Tokių programinių vaizdų užsienietišumą galima interpretuoti ir kaip kritišką poziciją sistemos atžvilgiu, siekiant nuo jos atsiriboti.

Detali fotokoliažų analizė ir sugretinimai atskleidė Kazakausko apropiacijų atvejus, cituojant Cieslewicziaus *Horoskopo* fragmentus. Kitų kūrinių citavimas, eksperimentavimas su praeities autoriais ir stiliais grafinio dizaino istorijoje ženklina postmodernizmo pradžią. Tai leidžia papildyti Danutės Zovienės įžvalgą, teigiančią, kad vienas pirmųjų postmodernistinių principų, jungdamas įvairių laikotarpių citatas, remarkas ir jų derinius lietuvių knygos mene, pradėjo taikyti Vytautas Kalinauskas (Goethes *Faustas*, 1978)⁵⁹, šią datą paankstinant dešimtmečiu (1968) ir prijungiant

⁵⁸ Danutė Zovienė, *Lietuvos šiuolaikinės tiražinės knygos meniniai ypatumai* (daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009), 36.

⁵⁹ Ibid., 32.

Antano Kazakausko 7 deš. pabaigoje apipavidalintas knygas. Šiame tyrime aptikti apropiacijos pavyzdžiai taip pat reikšmingai papildė ankstesniuose tekstuose išvelgtas postmodernistines tendencijas, kurios buvo pastebėtos 1968 m. Londono kataloge, tačiau dėl šio leidinio eksportiškumo atrodė mažiau svarbios. Tai, remiantis Erikos Grigoravičienės išvalgomis, būtų „interpretacijų rezultatai, kuriuos galima vadinti (post)modernizmais“⁶⁰, tačiau tai netrukdo Antano Kazakausko kūryboje atpažinti ir daug modernistinių apraiškų.

Tarp ryškiausių pavyzdžių, ženklinančių paties dailininko atrastą savitą stilizavimo manierą, kurioje galime atpažinti futurizmo, konstruktivizmo, taip pat poparto ir naujosios tipografijos įtakų, galima įvardyti straipsnyje išanalizuotas knygas *Mirties kvieslys*, *Antivandenė*, *Tarzano mirtis*, *Didžioji MA*, *Adresatas nežinomas...*, *Vyrai, nesijuokit*, *Devyni vilkai* ir *Ponas niekas*. Šių knygų superviršelius, viršelių, titulinių puslapių atvartus galima vadinti stilingais autorinio dizaino rūbais, *sukirptais* ir *sukonstruotais* atliepiant knygos turinį (kūną), parenkant tinkamiausią formą, ritmą, kartu išlaikant savo stiliaus atpažįstamumą per tam tikrus kodus. *Kazakauskiški* kodai – tai mėgiami kelių spalvų (juodos, raudonos (vietoj jos kartais – ryškios rožinės), baltos, kartais mėlynos) deriniai, įstrižos asimetrinės kompozicijos, mažosios raidės ir kampų nukirtimai, polinkis į geometrizmą ir minimalizmą. Vientisą *kazakauskišką* stilių formuoja įvairūs atsikartojimai, serijiniai koliažai, modulinio tinklelio variacijos, iš vienos knygos į kitą keliaujančios detalės – figūros, karūnos, rodyklės, klaustukai, šauktukai, plunksnos, skaičiai ir fotografiniai veidai. Dailininkui buvo svarbi bendra knygos architektonika ir kiekviena detalė, pradedant spalva, šriftu, pirmuoju viršeliu, jo sąskambiais su galinio viršelio kompozicija, priešlapiais ir atvartais. Nors nedirbo taikomosios grafikos srityje, bet kaip pirmasis diplomuotas šios srities absolventas kurdamas knygas vadovavosi reklamos ir dizaino principais. Dar vienas dizaineriškas bruožas – tai knygų serijos („Drašiųjų keliai“, „Noriu žinoti“) tarsi teminės knygų rūbų kolekcijos.

Toks tyrimas atliepia dar vieną Grigoravičienės pateiktą išvalgą, kad „interpretuojant sovietmečio dailės kūrinius iš dabarties pozicijų, susiejant juos su interpretuotojams aktualiais diskursyviais kontekstais, jie tarsi

išlaisvinami iš laikotarpio gniaužtų⁶¹. Tačiau Kazakausko atveju šis išlaisvinimas, susiejimas su aktualiais lietuvių ir užsienio autorių diskursyviais kontekstais itin reikšmingas, turint omeny autoriaus pasirinktą „saviizoliacijos“, arba „pasitraukimo“, poziciją ir asmeninį apsisprendimą sovietmečiu viešai nerodyti savo grafikos kūrinių, nedalyvauti pagrindinėse parodose.

Gauta — 2021 02 15

⁶¹ Ibid., 80.

Literatūra

- Buquet, Benoît. „Roman Cieslewicz et le visage: de l'effervescence pop à sa disparition“. In *Visage et portrait, visage ou portrait*. Nanterre: Presses universitaires de Paris Nanterre, 2010: 35–47, Žiūrėta 2021 m. sausio 29 d. doi: <https://doi.org/10.4000/books.pupo.952>.
- Cieškaitė, Laima. „Su paletė į gyvenimą“. *Literatūra ir menas* VII.27 (1962): 1.
- Crowley, David. „Applied fantastic (on the Polish Women's League magazine *Ty i Ja*)“. Žiūrėta 2021 m. vasario 2 d. <https://faktografiadotcom.files.wordpress.com/2011/09/tyija-crowley.pdf>.
- . „Pop Effects in Eastern Europe under Communist Rule“. Žiūrėta 2021 m. vasario 2 d. <https://faktografija.com/2014/01/26/pop-effects-in-eastern-europe-under-communist-rule/>.
- Drėmaitė, Marija. „Vakarietiško kaukė: sovietų Lietuvos manifestacijos“. In *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018*. Sud. Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018: 50–60.
- Gediminas Pempė*. Kaunas: Naujasis lankas, 2011.
- Grigoravičienė, Erika. „Modernizacija, (post) modernizmai, naujasis modernizmas: Lietuvos dailės nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos istorijos sąvokos“. In *Acta Academiae Artium Vilnensis* 95. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2019: 53–85.
- Hollis, Richard. *Swiss graphic design: the origins and growth of an International style, 1920–1965*. London: Laurence King, 2006.
- Jankevičiūtė, Giedrė. „Children's Book Illustration during the 1960s and 1970s“. In *Illustrarium: Soviet Lithuanian Children's Book Illustration*. Vilnius: International Cultural Programme Centre, 2011: 34–148.
- . „Swinging sixties sovietų Lietuvos vaikų knygų iliustracijose“. In *Acta Academiae Artium Vilnensis* 83. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016: 109–133.
- . *Telesforas Kulakauskas (1907–1977)*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2016.
- Jaškūnienė, Eglė. „Grafika ir fotografija. Integracijos pradžia „atlydžio“ laikotarpiu Lietuvoje“. In *Vilniaus fotografijos mokykla. Tęstinumo ir naujų strategijų problemos*. Sud. Margarita Matulytė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008: 156.
- Jaworska, Justyna. „Roman Cieslewicz: Double Player. The Case of the Ty i Ja Magazine“. In *Meno istorija ir kritika 3: Menas ir politika: Rytų Europos atvejai*. Sud. Linara Dovydaitytė. Kaunas: VDU leidykla, 2007: 152–157.
- Knyga ir dailininkas*. Sud. Antanas Gedminas, Rimtautas Gibavičius. Vilnius: Vaga, 1966.
- Liškevičienė, Jolita. „Children's Book Illustration and the Stagnation of the Brezhnev Era“. In *Illustrarium: Soviet Lithuanian Children's Book Illustration*. Vilnius: International Cultural Programme Centre, 2011: 148–167.
- Piotrowski, Piotr. „Why Were There No Great Pop Art Curatorial Projects in Eastern Europe in the 1960s?“. In *Art in Transfer in the Era of Pop*. Ed. Annika Öhrner. Stockholm: Södertörn University, 2017: 21–35.
- Respublikinė knygų meno paroda*, (Vilnius: Vaga, 1978).
- Streikus, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
- Tschichold, Jan. „Naujoji tipografija“. In *Dailės istorijos šaltiniai nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Antologija. Sud. Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
- Zovienė, Danutė. *Lietuvos šiuolaikinės tiražinės knygų meniniai ypatumai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2009.
- Žuklytė-Gasperaitienė, Deima. „Flirtas su popartu“. In *Hei, poparte! Lietuvos grafikų kūryba XX a. 7–8 dešimtmečiais*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2020: 11–17.
- Аугайтис, Алфонсас и Арвидас Каждайлис. «Книга как зрелище». *Декоративное искусство*, nr. 136 (1969): 40–41.

Šaltiniai
Kazakausko apipavidalintų knygų sąrašas
(pateikiamas chronologine tvarka)

- Janis Jaunsudrabinis, *Aija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
- Vytautas P. Bložė, *Septyni šienpioviai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.
- Vacys Reimeris, *Pilnatis ratas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- 10 lenkų poetų, sud. R. Matuševskis ir Z. Stoberskis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Albinas Morkus, *Baltasis miestelis*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962.
- Algimantas Baltakis, *Mažosios poemos: Pasaulio atradimas. Kelias aukštyn. Vidunakčio poema*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- J. Čelgrenas, *Nuotykliai scheruose*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- Žiulis Vernas, *Kapitono Grantovo vaikai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963.
- Keturiasdešimt vergių*, Vilnius: Vaga, 1964.
- Vasilijus Ardamatskis, „*Saturno*“ beveik nematyti (pirmoji serijos „Drąsiųjų keliai“ knyga), Vilnius: Vaga, 1965.
- Levas Kasilis, *Gladiatoriaus taurė* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965.
- A. Poleščiuokas, *Žvaigždžių žmogus* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965.
- N. Trublainis, *Škuna „Kolumbas“* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965 (viršelis kartu su I. Piekuru).
- Žiulis Vernas, *Aplink mėnulį* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965.
- Amerikos rašytojų moksliniai fantastiniai apsakymai* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965 (viršelis kartu su G. Karosu).
- Gecas R. Richteris, *Laivai, žmonės, tolimi kraštai* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1965.
- Aleksandras Diuma, *Trys muškietininkai* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1966 (viršelis kartu P. Čarna).
- Mahometo plaukas* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1966 (viršelis kartu G. Karosu).
- A. Azimovas, *Aš, robotas* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1966 (viršelis kartu A. Šiekštele).
- Algirdas Margeris, *Mirties kvieslys*, Vilnius: Vaga, 1966.
- G. Veizenborgas, *Persekiojotas*, Vilnius: Vaga, 1966.
- Vanda Zaborskaitė, *Šimtas literatūros mįslių* (pirmoji serijos „Noriu žinoti“ knyga), Vilnius: Vaga, 1966.
- Вита Жилинскайте, *Маускый жук*, Vilnius: Vaga, 1966.
- F. E. Silanpė, *Žmonės vasaros naktį*, Vilnius: Vaga, 1966.
- Rimantas Budrys, *Audra, pušis ir mano aviliai*, Vilnius: Vaga, 1967.
- Albinas Žukauskas, *Antivandenė*, Vilnius: Vaga, 1967.
- B. Rongenas, *Didžioji MA*, Vilnius: Vaga, 1967.
- Josefas Nesvada, *Tarzano mirtis*, Vilnius: Vaga, 1967.
- Jurijus Korolkovas, *Žmogus, kuriam nebuvo paslapčių* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1967 (viršelis kartu su M. Trečiokaitė).
- Dž. F. Kuperis, *Jūrų burtininkė* (ser. „Drąsiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1967 (viršelis kartu A. Kubiliumi).
- K. Vivje, *Šiaurės žvaigždė*, Vilnius: Vaga, 1967.
- Vilkis Kolinsas, *Mėnulio akmuo*, Vilnius: Vaga, 1967.
- M. Šaltenis, *Rytidienos namai* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1967.
- Gunaras Kakaras, *Šimtas astronomijos mįslių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1967.
- Gediminas Isokas, *Šimtas botanikos mįslių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1968.
- Frankas Leonhardas, *Matilda*, Vilnius: Vaga, 1968.
- A. Fidleris, *Rio de Oras*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Arkadijus Poltorakas, *Niurnbergo epilogas*, Vilnius: Vaga, 1968.

- Vilis Lacis, *Žvejo sūmus*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Barbara Gordon, *Adresatas nežinomas*, S. Zaprizo, *Pinklės Pelenei*, Agatha Kristi, *Endhauzo paslaptis* (ser. „Drašiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1968 (viršelis kartu su V. Vizgirda).
- Aleksandras Diuma, *Askanijas* (ser. „Drašiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1968 (viršelis kartu su N. Jakučioniene).
- H. Melvilis, *Izraelis Poteris* (ser. „Drašiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1968.
- Lithuania. London, 68*: informacinis leidinys anglų k. Lietuvos SSR parodai Londone, Vilnius: Mintis, 1968.
- Augustinas Gričius, *Vyrai, nesijuokit!* Vilnius: Vaga, 1969.
- Aleksandras Sizonenka, *Balti debesys*, Vilnius: Vaga, 1969.
- Poezijos pavasaris 1969*, Vilnius: Vaga, 1969.
- A. Garunkštis, A. Stanaitis, *Ežerai gimsta, bręsta ir miršta*, Vilnius: Mintis, 1969.
- A. Linčius, V. Narbutas, *Geologinės praeities pėdsakai Lietuvos kraštovaizdyje*, Vilnius: Mintis, 1969.
- 200 šypsenų: karikatūros*, sud. Algirdas Šiekštelė, Vilnius: Vaga, 1969.
- Альгирдас Поцюс, *Двое в городке*, Vilnius: Vaga, 1969.
- Devyni vilkai*, Vilnius: Vaga, 1970.
- Vytautas Mikalauskas, *Šimtas kino mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1970.
- Vytautė Žilinskaitė, *Karuselėje*, Vilnius: Vaga, 1970.
- Algirdas Sabaliauskas, *Šimtas kalbos mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1970.
- Augustas Gailitas, Tomas Nipernadis, Vilnius: Vaga, 1971.
- Juhanis Ahas, *Pastoriaus žmona*, Vilnius: Vaga, 1971.
- Augustinas Gričius, *Kepurės nenukelsim*, Vilnius: Vaga, 1971.
- Irina Guro, *Kelias į Riubecalį*, Vilnius: Vaga, 1971.
- Regīna Ezera, *Šilo baladė*, Vilnius: Vaga, 1971.
- Present day Lithuania in figures*: informacinis leidinys, Vilnius: Gintaras, 1971.
- Rudolf Neubert, *Nauja knyga apie vedybinį gyvenimą*, Vilnius: Mintis, 1971.
- Andersonas Šervudas, *Kita moteris*, Vilnius: Vaga, 1972.
- Julijanas Semionovas, *Septyniolika balandžio akimirky* (ser. „Drašiųjų keliai“), Vilnius: Vaga, 1972.
- Igoris Akimuškinas, *Idomioji biologija* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Mintis, 1972.
- Bogomilas Rainovas, *Ponas niekas*, Vilnius: Vaga, 1972.
- Augustinas Gričius, *Tėvų tėvai*, Vilnius: Vaga, 1972.
- Augustinas Gričius, *Keliai keleliai: iš atsiminimų*, Vilnius: Vaga, 1973.
- Rimantas Budrys, *Nemusileidžiančios saulės fiorduose*, Vilnius: Mintis, 1973.
- Genovaitė Raguotienė, *Šimtas knygos mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1974.
- Rimantas Budrys, *Sketches of Lithuanian nature*, Vilnius: Mintis, 1974.
- Jonas Sadūnas, *Interviu su kiemsargiu*, Vilnius: Vaga, 1975.
- Kazys Umbrasas, *Žemaitė*, Vilnius: Vaga, 1975.
- V. Mockevičius, J. Raudonis, *02 visada atsako*, Vilnius: Mintis, 1975.
- Ilija Ilfas, Jevgenijus Petrovas, *Dvylika kėdžių*, Vilnius: Vaga, 1976.
- Džeimsas Boldvinas, *Išėik iš tyru*, Vilnius: Vaga, 1976.
- Romas Sadauskas, *Mažas girios dienoraštis*, Vilnius: Vaga, 1976.
- Gediminas Isokas, *Šimtas girios mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1977.
- Romualdas Rakauskas, *Mūsų Kaunas*, Kaunas: Šviesa, 1976.
- Romualdas Karazija, *Šimtas fizikos mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1977.
- Ramiras Piniļa, *Aklos skruzdės*, Vilnius: Vaga, 1977.
- Vladas Miniūnas, *Šimtas medicinos mėšlių* (ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1978.
- Vinfridas Lešburgas, *Monos Lizos pagrobimas*, Vilnius: Vaga, 1978.
- Viktoras Rutenburgas, *Renesanso milžinai*, Vilnius: Mokslas, 1978.

- Teofilis Zubavičius, *Žuvinas ir jo gyventojai*,
Vilnius: Mokslas, 1978.
- N. Tinbergenas, *Sidabrinio kiro pasaulis*,
Vilnius: Mokslas, 1978.
- Borisas Sergejevas, *Idomių fiziologija*,
Vilnius: Mokslas, 1978.
- Medžioklė*: fotoalbumas, sud. A. Kazakauskas,
B. Marcinkevičienė, Vilnius: Mintis, 1981.
- Gediminas Isokas, *Gaudžia ragas*, Vilnius:
Mokslas, 1981.
- Vladas Portapas, *Šimtas meteorologijos mįslių*
(ser. „Noriu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1982.
- Juozas Uzdila, *Šimtas etikos mįslių* (ser. „No-
riu žinoti“), Vilnius: Vaga, 1983.
- R. Baleišis, P. Bluzma, L. Balčiauskas, *Lietuvos
kanopiniai žvėrys*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- A. Čaikovskis, B. Čekanauskas, *Nusikaltimų
pėdsakai*, Vilnius: Mintis, 1988.
- Kostas Aleksynas, *Lietuvoje ryžiai neauga*,
Vilnius: Ula, 1990.
- Valter Rask, *Trylika kartų aplink žemę*,
Vilnius: Ula, 1991.
- P. Suvestras, M. Alenas, *Fantomas*, Vilnius:
Mintis, 1991.

Summary

Antanas Kazakauskas, the Maker of Collages and Creative Book 'Clothing' in the 1960s-70s

Karolina Jakaitė

Keywords: book design, photo collage, pop art, postmodernism, appropriation, Swiss typographics, soviet Lithuania.

The paper introduces the book design by Antanas Kazakauskas (1937–2019), specifically his work from the widely unresearched period of the 1960s–70s. The paper aims to contextually analyse the compositional principles of the book 'clothes' (dust covers, covers) and other constructional elements designed by Kazakauskas and determine the author's stylistic codes. The research has been largely inspired by my personal acquaintance with the author, the interviews I carried out during 2013–2018, and the access to his personal archive with his original graphic design sketches and home library with the magazines he subscribed during the soviet times. It was his book covers, dust cover cut outs and unfolded lapels which I found tidily laid out in the few drawers of his personal archive that suggested the metaphor of 'book clothes'.

The research goal of tracing back the original sources of Kazakauskas' compositions was inspired by the specificity of his collage techniques. The contextual evaluations are articulated in accordance with the research trends of the East European graphic design of the 1960s-80s, particularly in the use of the notions of quotation and appropriation the terms, as preferred by the researchers Piotr Piotrowski and David Crowley. The detailed analysis of Kazakauskas' photo collages has identified a series of cases of appropriation: fragments of female portraits from Roman Cieslewicz's "Horoscope" (1965) in the designs of the books *Addressee Unknown* (1968), *White Clouds* (1969), *Pastor's Wife* (1971), *Another Woman* (1972) and *Phantom*

(1991). The examples of appropriation identified by this research contribute to the idea of a general postmodernist tendency already observable in his London Catalogue from 1968 however, due to it being an export publication, these tendencies remained largely unnoticed.

It is notable that Kazakauskas was the first academically accredited graphic designer in the Lithuanian SSR. He was among the first industrial graphic designers to graduate from the State Institute of Art in 1962. Although Kazakauskas has never worked in the area of his specialisation, he often used the principles of advertising and industrial design in his work with books. Kazakauskas developed his distinct style that reveals the influences of futurism, constructivism, pop art and the new typographics. The most notable examples include books *The Herald of Death* (1966), *Anti-Aquarius* (1967), *The Death of Tarzan* (1967), *The Great Ma* (1967), *Addressee Unknown* (1968), *Gents, Don't Laugh!* (1969), *Nine Wolves* (1970), and *Mr Nobody* (1972). Another distinct example is his design work with the book series *Paths of the Brave* and *I Want to Know*. One might consider the super-covers, covers and title pages as the stylish and original 'garments' that have been cut and built around the contents of these books. Kazakauskas' stylistic code involves the use of a distinct colour palette (usually black, red and white), diagonal and asymmetric composition, small typefaces, trimmed corners, variations of the modular grid, and stylised distinct characters – crowns, arrows, question marks, exclamation marks, feather symbols, and numerals shared by the designs of many of his books. Most of the cut-outs in his collages come from the import magazines: the covers of his books often feature the pop-art-styled stars of the Western cinema, fashion and culture.

The research supports the insight by Erika Grigoravičienė: “when we offer contemporary interpretations of soviet artworks and put them in the contexts that are relevant to us as interpreters, we somewhat liberate them from the confinement of historical time”. In the case of Kazakauskas with his position of a willful self-isolation, this liberation is particularly significant as he did not publicise his graphical work during the soviet times, retreated into the quiet editorial office of the *Our Nature* magazine, and refused to participate in the main exhibitions.